

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN:

- Folkskolläraren fil. kand. *Assar Jansson*, Sala:
Datering av Albert Målares salasvit 65
- Fil. lic. *Sven B. Ek*, Lund: Affärsböcker som
etnologiskt hjälpmedel 67
- Förste intendenten fil. dr *Erik Andrén*, Stock-
holm: Guldsmeden O. W. i Borås 70

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR:

- Intendenten fil. dr *Alfa Olsson*, Göteborg och
professor *Gustav Ränk*, Stockholm: Om all-
mogens kosthåll. Genmäle och replik 74
- F. folkhögskolläraren fil. dr *Nils Dencker*
Uppsala: Nils Andersson och den svenska
folkmusiken 78

- Antikvarien fil. lic. *Lars O. Lagerqvist*, Stock-
holm: Europeiska furstekronor 85
- F. förste intendenten fil. dr *Sigurd Wallin*,
Stockholm: Parkettgolv 90
- Maria Znamierowska-Prüfferowa: Rybackie
narzedzia kolne w Polsee i w krajach sasied-
nich. Anmäld av styresmannen fil. dr *Gösta
Berg*, Stockholm 93
- Bertil Ejder: Skånes ortnamn. Serie A: del 1:
Albo härad. Anmäld av arkivarien fil. lic.
S.-B. Vide, Lund 94

KORTA BOKNOTISER:

- Erich Kunze: Jacob Grimm und Finnland 95
- Olof S. Eriksson: Kattarpsboken — en socken-
krönika 95
- E. Estyn Evans: Irish folk ways 96
- H. P. Hansen: Hedebonder i tre slægtled 96

RIG · ÅRGÅNG 42 · HÄFTE

3

1959

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: Presidenten i Svea Hovrätt *Herman Zetterberg*

Sekreterare: Förste intendenten fil. dr *Marshall Lagerquist*

REDAKTION:

Styresmannen för Nordiska museet fil. dr *Gösta Berg*

Förste intendenten fil. dr *Marshall Lagerquist*

Professorn fil. dr *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör

Ansvarig utgivare: Styresmannen för Nordiska museet fil. dr *Gösta Berg*

Redaktionens adress: Folklivsarkivet, Lund. Telefon 115 28

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, Stockholm NO. Telefon 63 05 00

Års- och prenumerationsavgift 10 kr

Postgiro 193958

Rig utgår även till medlemmarna av Sällskapet Folkkultur, Finnigatan 8, Lund

Årsavgift 10 kr. Sällskapets postgironummer 177569

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äga från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Datering av Albert Målares salasvit

Av Assar Jansson

Målningarna i Sala landsförsamlings kyrka är, enligt professor Henrik Cornell, "utförda på 1460-talet av de i vår konst- och kulturhistoria välkända målarna Peter och Albert. . . Dateringen till 1460-talet — närmare angivet före 1469 — följer därav, att ärkebiskop Jöns Bengtssons vapen funnits bland målningarna. Visserligen är det nu försvunnet, men vi känna det genom Johan Hadorphs avritning. Målningarna har således tillkommit under den tid, då Jöns Bengtsson innehade ärkebiskopsstolen i Uppsala eller 1448—69 och med hänsyn till dateringen av Alberts verksamhet i övrigt med all säkerhet mot slutet av denna tidrymd, alltså icke långt före 1469".¹

Är denna datering riktig? I och för sig verkar det underligt, att ärkebiskopen i Uppsala skulle ha sitt vapen målat i en kyrka tillhörande Västerås stift. Men vi vet så litet om medeltiden för Salas vidkommande, att det mycket väl kan finnas någon rimlig förklaring till att ärkebiskopens vapen målades i Sala kyrka. Att detta inte finns kvar nu förklaras av, att väggarnas målningar skadats mycket svårt vid omändringsarbeten på 1630- och 1750-talen. Dateringen till "före 1469" sammanhänger således helt och hållet med pålitligheten hos Hadorphs uppgifter.

Hadorph företog på 1680-talet flera resor i Uppland. Han gjorde för varje socken bl. a. avritningar av dess kyrka. Kyrkoavbildningarna är samtliga utförda i samma skala i alnar. Dessutom finns ett stort antal konceptritningar. Det var inte Hadorph själv som

ritade. Han hade alltid med sig en tecknare, i undantagsfall två. Den som följde honom, när han 1685 besökte salatrakten, hette Petrus Helgonius. Denne uppger själv att han som tecknare var helt och hållet självlärd.²

På renritningen³ finns "Sahla" och "Nårby" kyrkor avbildade på samma blad. Där finns däremot inga vapen avritade. Men man blir misstänksam, när man studerar kyrkornas utseende. Den kyrka som kallas "Nårby" har en takryttare och sakristia på nordöstra sidan, vars yttermur är en förlängning av korgaveln. Dessutom har den kyrkan ett rundbågigt fönster i koret. "Sahla" kyrka har ingen takryttare men väl ett runt korfönster. Inte något av detta stämmer med det vi vet om kyrkorna. Misstänksamheten blir ännu större när man studerar konceptritningarna.⁴ Samma inadvartens finns även där. Där finns också Jöns Bengtssons vapen avritat bredvid den kyrka som kallas "Sala".

På konceptritningarna finns även kyrkornas mått utsatta i alnar. De mått, som anges för konceptritningens "Norby", stämmer med måtten till Sala landsförsamlings kyrka. Vapenhusets längd för "Norby" kyrka anges till 8 alnar. Sala landsförsamlings kyrkas vapenhus är enligt uppmätning i samband med restaureringen 1931 4,9 m.⁵ "Norby" kyrkas

² Arkiv för svensk konst- och kulturhistoria I, Stockholm 1917, s. 20 f.

³ A. a. pl. 22.

⁴ A. a. pl. 79.

⁵ Uppmätning av konservator John Österlund och arkitekt Arre Essén 1931, Sala landsförsamlings kyrkoarkiv.

¹ Henrik Cornell, Antikrists mirakler i Sala, Rig 1933, s. 87.

längdängd från vapenhuset till kyrkans sydöstra hörn anges till 15 + 15 alnar. Sala landsförsamlings kyrkas motsvarande mått är 8,9 + 8,9 m. Korpartiet uppges i "Norby" smalna med $1\frac{1}{2}$ aln — enligt uppmätningen för Sala 0,9 m. Korväggen i "Norby" inklusive en tillbyggnad anges vara 24 alnar. Nu är denna vägg på Sala landsförsamlings kyrka 18 m, men då ingår i denna vägg den nuvarande sakristians yttermur, och denna uppfördes 1761.⁶ Dessförinnan fanns en mindre sakristia, vars nordöstra vägghörn man hittade vid restaureringen 1931. Därifrån och till kyrkans sydöstra hörn är avståndet nu — enligt uppmätningen — 14,5 m. De mått som anges på konceptritningen för "Sala" kyrka är helt andra, nämligen — tagna i samma ordning som de nyssnämnda — 14, $8\frac{1}{2}$ + 15 samt 1 och 15 alnar. Norrby gamla kyrka är tyvärr riven, och några tillförlitliga mått på denna kyrka, vilka passar till de av Hadorphs ritare uppmätta partierna, tycks inte finnas.

Takryttaren är en annan egendomlighet. I den avritning av de båda kyrkorna, som finns i Graus 1754 utgivna Beskrifning öfver Wästmanland, har Norrby kyrka en takryttare men inte Sala landsförsamling, dvs. förhållandet stämmer med Hadorphs teckningar.⁷ Salakyrkan har dock haft en takryttare. Denna togs ner 1715 således efter Hadorphs besök men innan Grau skrev sin bok.⁸ Tyvärr är inte

Norrby kyrkas byggnadshistoria utredd. Man vet således ingenting bestämt om, när den takryttare som Graus tecknare har ritat, blev uppförd. På en teckning från tiden "före 1886", som finns införd i Rig 1940 (sid. 52), syns den inte. Enligt en tradition i Norrby skall den ha blåst ner. I kyrkan förvaras f. n. ett järnkors som möjligen hört till denna takryttare.⁹ I Norrby kyrkas räkenskaper talas det ibland om ett torn i sammanhang som inte behöver tydas som om man menade klockstapel.¹⁰ Men det sker först på 1720-talet, och då tycks ganska stora reparationer ha utförts. Kanske man satte upp takryttaren då?

Korfönstret är en tredje besynnerlighet i Hadorphs ritningar. I Norrby gamla kyrka var detta runt. Detta framgår bl. a. av ett gammalt fotografi som togs innan kyrkan revs.¹¹ Detta överensstämmer med Hadorphs båda ritningar för "Sala" kyrka. Sala landsförsamlings kyrka har aldrig ägt ett runt korfönster men däremot ett högt trekopplat fönster, vilket är äldre än tegelvalven, något som hjälpligt stämmer med Hadorphs ritningar för "Norrby" kyrka.

Det ser således ut som om Hadorphs tecknare skulle ha förväxlat Norrby och Sala landsförsamlings kyrkor. Om så är fallet, då är det också Norrby kyrka som har haft ärkebiskop Jöns Bengtssons vapen målat någonstans inne i kyrkan.

⁶ Assar Jansson, Ur Sala landsförsamlings kyrkas byggnadshistoria, Västmanlands fornminnesförenings årsskrift XX, Västerås 1932, s. 56.

⁷ Olof Graus Beskrifning öfver Wästmanland, nytryck utgivet av Wästmanlands Allehandas redaktion, Västerås 1904, s. 392 och 417.

⁸ Assar Jansson, a. a. s. 54.

⁹ Benäget meddelat av kyrkoherde Evert Lundquist, Norrby.

¹⁰ Norrby kyrkoarkiv, Uppsala landsarkiv, L I—III.

¹¹ Kopior av detta foto finns på flera håll, bl. a. hos kyrkoherde Lundquist i Norrby.

Affärsböcker som etnologiskt hjälpmedel

Av *Sven B. Ek*

Vid en fältundersökning 1958 i Anundsjö socken i Ångermanland påträffade förf. en samling väl bevarade konceptböcker, journaler och inventarieförteckningar från Byströms lanthandel i Bredbyn. Böckerna började i november månad 1891 och förf. hann ta del av dem något tiotal år framåt. Materialet visade sig ha intresse i många avseenden.

Tyvärr medgav inte tiden en noggrann excerptering. Identifieringar av köpare blev ofullständiga och det knapphändiga jämförelsematerialet som sammanställdes visade sig delvis mindre väl valt för en bearbetning. Trots dessa brister synes materialet berättiga till en skissartad redogörelse, som vill peka på några etnologiska forskningsproblem vilka låter sig belysas av affärsböcker av detta slag.

Av inventarieförteckningen av den 12 jan. 1893 framgår att Byströms lanthandel var betydande, ehuru den inte var den enda i socknen. Inventarierna av varuslag uppgick till ett värde av 16 280 kr, kassabehållningen var 1 528 kr och själva fastigheten taxerades till 4 000 kr. Fordringarna indelades i säkra och osäkra, de förra belöpande sig till 5 672 kr och de senare till 2 056 kr, vilket alltså betyder att fordringarnas storlek var ungefär hälften av varuinventariets. Siffrorna ger en god föreställning om kreditgivningens omfattning. Fastställandet av affärens ekonomiska storleksordning är givetvis av vikt för att man skall kunna bedöma dess potentiella aktivitet som nyhetspridare.

Det nämnda materialets art är väsentligt olika. Inventarieförteckningen är främst en redogörelse för det vid årsskiftet ineliggande lagret. Uppgifter om försäljningar saknas således här. Affärens varubestånd avspeglas

också indirekt av konceptböcker och journaler, men dessa har främst sin betydelse genom att de redovisar de enskilda köpen och således spridningen av varorna. Generellt torde konceptböckerna vara de utförligaste, men de är också mer tungarbetade.

Inventarieförteckningarna å ena sidan samt konceptböckerna och journalerna å andra sidan kompletterar givetvis varandra. Det är därför självklart att bägge slagen bör utnyttjas om man har tillgång till dem. Inventarieförteckningarna kan kanske rubriceras som en "lathund". Det troligaste är emellertid att oftast endast inventariet har bevarats i de fall affärsböcker från äldre tider finns kvar. Några reflexioner om inventariernas användbarhet, med utgångspunkt från Anundsjömaterial, kan kanske därför vara rättfärdigade.

Den forskning som i första hand kan benytta sig av inventarieförteckningarna — och givetvis konceptböcker och journaler — är den på kulturförändringarna inriktade. Studiet av allmogesamhällets förborgerligande vad angår materiella levnadsvanor samt jordbruksteknikens modernisering kan få stor hjälp av affärsböckerna. För fältforskaren kan det därför löna sig att ha uppmärksamheten riktad på materialets eventuella existens.

I viss mån kan kanske lanthandlarna ha dikterat en utveckling, särskilt i konkurrensfattiga trakter. I allmänhet torde man väl dock kunna räkna med en reciprocitet mellan handlarens ekonomiskt motiverade nyhetsförmedling och allmänhetens funktionella varukrav — detta gäller efter affärsväsendets stabilisering på landsbygden — varvid generellt den senare faktorn kan antas ha varit den dominerande. Med vissa reservationer kan alltså

sågas, att lanthandelns inventarier avspeglar allmogens kultursituation och att studiet av inventariets växlingar under en längre tidsrymd ger en god uppfattning om allmogesamhällets kulturförändring. Självklart är här iakttagandet av de olika varornas mängd av största vikt.

Redan ett par stickprov från olika inventarieförteckningar hos Byström bekräftar det sagda. I 1893 års förteckning upptogs t. ex. 3 järnspisar till ett pris av 33 à 34 kr. I 1901 års inventarium antecknades 14 järnspisar och 5 kaminer. Från fältet känner förf. till att järnspisen började spridas i socknen just på 90-talet och framåt. I detta fallet torde i själva verket förekomsten av en ekonomiskt stabil lanthandel med goda affärskontakter varit en viktig förutsättning för järnspisens snabba spridning inom socknen. Att en utveckling var på väg inom jordbruket — vilket skedde sent i det skogrika Anundsjö — visas t. ex. av att 1901 års förteckning upptar bl. a. 1 slättermaskin, 1 kastmaskin, 1 hackelsemaskin och 7 fjäderharvar, ej upptagna i de tidigaste inventarierna.

Att lanthandlarnas försäljning av standardtillverkade, prisbilliga lätta redskap verksamt bidrog till att utplåna den lokala redskapskulturens särart är naturligt. I fältet får man intrycket att denna utveckling kommit ganska tidigt i Anundsjö och lett till ett tämligen fullständigt resultat. Även i sådana spörsmål kan ett inventarium vara till god hjälp. Varumängd och variation i 1893 års och följande förteckningar antyder, att moderniseringsprocessen av de lätta redskapen redan då nått ganska långt. Ur det första inventariet kan nämnas: grepar (1,50 kr à 9,25), spadar (1,40 à 1,67), yxor (ca 2,00), liar (1,83), sågar och sågblad (0,30 à 2,33, resp. 3,50).

Matvaror och textilier dominerade lanthandlarnas varusortering. Men åtminstone de större affärerna hade en variation som var nästan oändlig. Byströms inventarium upptar även en mängd varuslag av mer eller mindre klar "lyxkaraktär". Bl. a. ingick i 1893 års förteckning en ganska betydande mängd möbelyg. Genom fältstudiet var det emellertid känt för förf., att stoppade möbler hade en ytterst ringa utbredning bland allmogen vid denna tid. I den mån t. ex. stoppade sofflock förekom, var

dessa överdragna med hemvävt tyg. Inte heller kunde man i första hand anta, att ett par 1897 upptagna mattor sökte allmogeköpare, eftersom bruket av hemvävda trasmattor då ännu var en nyhet. Av sådana varuslag uppmärksammas man på varuslagets sociala differentiering. Lanthandelns inventarium återger inte i alla detaljer allmogens köpvanor. I affärsböcker från tätorter med större högreståndskundskrets kan uppstå en felkälla, som måste korrigeras genom jämförelsen med sakmaterialet i fältet och traditionsuppteckningarna. Också förekomsten av en förborgerligad, köpstark bondeminoritet kan föra den generella tolkningen på villovägar.

Efter dessa anmärkningar om inventarieförteckningarnas relevans och begränsning skall journaler och konceptböcker granskas. Att dessas upplysningar är vida säkrare och flertaligare än inventariernas är givet. Inventariet kan ge en uppfattning om helhetens förändring, men först dagsanteckningarna ger oss möjlighet att i detalj följa innovationsförloppet. Med hjälp av sådana dagsanteckningar som spänner över en längre tid kan vi t. o. m. få möjlighet att isolera de främsta nyhetsförmedlarna i samhället. Härigenom föres den etnologiska forskningen fram till det nödvändiga studiet av den individuella insatsens betydelse samtidigt som samma material kan belysa styrkan av de olika företeelsernas konservatism hos den mer traditionsbundna samhällsgruppen.

Man ser ofta utdrag ur konceptböcker och journaler i populära framställningar för att belysa konsumtionsvanorna vid en viss tidpunkt. Detta har givetvis i och för sig sitt intresse men man bör också observera, att samma material kan vara till hjälp vid analysen av den sociala differentieringen i denna trakt. Här är några exempel på inköpen under april månad 1892 hos Byström.

Kopparslagare: 2.4. 2 kg ärtor, 2,75 kg fläsk, 1,07 kg smör. 11.4. 2 kg ärtor. 16.4. 2 kg ärtor, 1 kg kaffesocker, 1 st tumstock.

Torpare: 8.2. 6,8 kg fläsk, 1 säck kornsikt.

Bonde: 9.2. 25 kg vetemjöl, 2 kg kaffe, 4 kg socker, 1 säck havre, 2/3 l sirap, 1 säck fodermjöl, 3 l kokärtor.

Fjärdingsman: 5.4. 20 kg vetemjöl, 29,75 kg ärtsikt, 6 m korderoj, 2 skp korn. 14.4. 4,2 kg

smör. 16.4. 4,2 kg socker, 8,5 kg vetemjöl, 2 kg kaffe, 1 kg potatismjöl.

Inköpen har betydelse inte bara för studiet av de skilda samhällsklasserna. Inte minst för den som gör en strukturanalys av själva allmogeklassen inom ett område kan detta källmaterial vara till stor nytta. Inom Anundsjö och det angränsande Sidensjö har förf. i annat sammanhang försökt påvisa en kategori av bönder som antagit sådana borgerliga levnadsmönster, som först långt senare upptagits av den större, mer konservativa delen av allmogen. Ett julinköp av en medlem av denna grupp förtjänar att citeras.

18.12.1891. 2 lampvekar, 6 lampglas, 2 rullgardiner, 2 käppar, 7 kg kaffe, 10,8 kg socker, 4,25 kg malt, 3 pkt ljus, 2,5 kg risgryn, 0,2 hg kanel, 2 burkar ansjovis, 75 g ingefära, nejlikor, 4/2 rödvin, 2/1 portvin, 1 kg plommon, 1 kg russin, 3,5 kg såpa, 8,5 kg vetemjöl. Detta inköp kompletterades ungefär samtidigt med köp av bl. a. hyllpapper, galoscher, gardintoffisar, glasassietter och 1 ds vinglas.

Dagböckernas fylliga material ger också möjligheter till matematiska analyser för olika problem. Efter journalen för dec. månad 1891 har här gjorts en sammanställning av antalet köpare och avlagda besök inom grupperna ståndspersoner, hantverkare och allmoge.

Köpare:	9	10	16
Besök:	28	30	24
Krediten var:			
Köpare:	9	10	16
Kronor:	380	178	582

Sammanställningen har medtagits som ett exempel och förf. vill lämna det öppet om den äger full relevans. I stort sett torde det dock vara riktigt, att de i affärens närhet boende hantverkarna, särskilt de grupper som måste hålla sig själva med material, förhållandevis ofta gjorde affärsbesök med genomsnittligt låg kredit. Böndernas lägre besöksfrekvens och stora inköp överensstämmer säkerligen också med det riktiga förhållandet. De höga köpen kan emellertid kanske i viss mån bero på att ett budskickningssystem anlätades. En påtaglig skillnad i inköpsvanorna vad frekvensen beträffar kan slutligen konstateras för de få ämbetsmännen i trakten — länsmännen och fjärdingsmännen — inom gruppen ståndspersoner.

Deras inköp var betydligt tätare än några andras och de företrädde därmed en mera modern inköpsped.

Köpintensiteten varierade givetvis avsevärt efter årstiden med naturlig kulm vid julen, då framför allt lyxprodukternas betydelse ökade. En jämförelse uppställd efter kredituppgifterna i journalerna kan ge en viss uppfattning, ehuru materialet här är haltande. Inom parentes sättes antalet besök eller inköp.

Dec. 1891	Jan. 1892
1 145 kr (82)	481 kr (44)
Febr. 1893	Juni 1893
610 kr (55)	1 167 kr (96)

Efter december, vars kreditgivning genom särskilda omständigheter här i förhållande till junis måste vara för låg, följde regelbundet en avmattning medan en uppgång inträdde vid sommarens början. Tyvärr har materialet inte tillåtit en närmare kontroll och analys, sammanställningen återges som en fråga. Den synes dock antyda ett samband med urgamla försörjningsförhållanden hos allmogen.

För att avsluta denna problemskiss skall böckernas betydelse ur geografisk-social synpunkt beröras. I inventarieförteckningarna upptas en sammanställning över affärens fordringar med uppgifter om kundernas titel — oftast — samt hemort. Det bör påpekas att dessa uppgifter inte utan vidare kan tas som bevis för utbredningen av just det årets kundkrets. Mången gång torde det finnas exempel på mångåriga engångsgäldenärer. Dessa förteckningar får alltså användas med en viss försiktighet.

Ett gott och lättillgängligt material erbjuds i första hand journalerna. Med hänsynstagande till kreditens storlek och besöksfrekvensen ges i dessa en utomordentlig möjlighet att rekonstruera det inre och yttre handelsområdet. Vikten av en sådan rekonstruktion t. ex. vid lokala etnologiska undersökningar är stor. Om inte speciella omständigheter föreligger sammanfaller säkerligen ofta handelsområdet med det etniska. Så har förhållandet varit i Anundsjö. I varje fall kan kundkretsens geografiska utbredning ge antydningar av betydelse för de lokala intensivstudierna och även belysa vissa sidor av kulturförändringarna.

Guldsmeden O. W. i Borås

Av Erik Andréén

I Gustaf Upmarks 1925 utgivna arbete *Guld- och silversmeder i Sverige* finns ett antal okända mästare. Man känner genom mästarestämpeln deras initialer men man vet inte deras namn och data. Alltsedan Upmarks bok trycktes har olika forskare sökt identifiera dessa mästare med hjälp av bevarade handlingar i våra arkiv, främst mantalslängderna i Kammararkivet och kyrkböckerna i landsarkiven, och flertalet av de hos Upmark okända mästararna är numera åtminstone till namnet kända.

En av dessa okända mästare, som hittills gäckt alla försök till identifiering, har använt en hjärtformig stämpel med initialerna OW i förening med Borås stadsstämpel och en årsbokstav inom sviten A—G. Problemet borde vara ganska lätt att lösa då man vet tiden, stadens namn och mästarens initialer. Men så är inte fallet. Dels saknas mantalslängder för vissa perioder, dels kan årsbokstäverna A—G betyda 1694—1700, 1718—1724 eller 1742—1748 beroende på om de tillhör första, andra eller tredje serien. Visserligen skall den andra bokstavsserien vara kursiv, dvs. visa svängda och rundade bokstavsformer, men denna regel har man inte alls varit så noga med vare sig i Göteborg eller Borås.

Upmark har i valet stannat för den sista serien och räknar alltså med att mästaren arbetat under 1740-talet. Det finns emellertid mycket som talar för en tidigare datering av mästarens verksamhet, bl. a. några för Upmark okända silverpjäser med OW-stämpeln.

En låg och bred bågare i Falk Simons samling, försedd med en graverad dekor av tulpanlika blommor och flikiga blad runt livet, skulle man snarast vilja datera till 1680—90-talen, fig. 1; den kan i dekoren jämföras med en bågare i Nordiska museet, stämplad 1694 av Jöns Ellerhusen i Stockholm, eller ett par i form och gravering likartade linköpingsbägare, den ena tillverkad av

Nils Nilsson Behm och daterad 1670, den andra som tillhör Röhsska museet gjord av Johan Wefwer på 1680—90-talen. Falk Simons bågare, som har årsbokstaven B, bör följaktligen ha tillkommit 1695. En vacker dryckeskanna i Gustaf V:s silversamling med samma årsbokstav bör vara samtidig. Den har en originell graverad lockdekor med radiella bladornament mot en mattpunsad botten, som visar påtaglig frändskap med locket på en kanna i Hallwylska museet, stämplad 1702 av Anders Wibeck i Borås, fig. 2 och 3.¹

En låg åttpassformad skål med två gjutna handtag, en s. k. brännvinsskål, har årsbokstaven E och visar höggradig likhet i form och dekor med en brännvinsskål, stämplad 1696 av Johan Wettersten i Borås. Bokstaven E bör följaktligen tydas som 1698. En liten dryckeskanna, som tidigare tillhört C. R. Lamms samlingar, har likaledes årsbokstaven E; på locket är graverat den grevliga ätten Torstenssons vapen (utdöd på svärdsidan 1727). Karaktären hos kannans form och dekor pekar också i detta fall mot sekelskiftet, ehuru det är svårt att precisera dateringen, fig. 4.

Även några andra föremål av guldsmeden O. W. är daterbara till 1690-talet. Den enda silverpjäs med OW-stämpel, som man är en smula tveksam att datera före år 1700, är en matsked i Borås museum med årsbokstaven E, fig. 5. Den borde för att dateras till 1698 helst vara av rättsvanstyp men tillhör i stället den helt släta typen, gjord i ett stycke, en skedtyp efter "nytt franskt maner" som främst odlats

¹ Dryckeskannan i Hallwylska museet, som har årsbokstaven I, dateras av Stavenow i *Svenskt Silversmide II* till 1726, men vapen och initialer för Johan von Hoffdahl och hans maka, båda döda 1714, visar att I betyder 1702; så dateras kannan också i Hallwylska katalogen. Anders Wibeck som blev mästare och borgare först 1705 har säkerligen använt egen stämpel under sina sista gesällår i faderns verkstad.

i Stockholm och Göteborg och vanligen ligger några år in på 1700-talet, ungefär 1705—1720.² I Nordiska museet, Nationalmuseum och Hallwylska museet kan man emellertid peka på några enstaka skedar av samma typ från 1695 (mäster G. M.), 1696 (Rudolf Wittkopf) och 1698 (J. M. Winterstein). Boråsskeden kan därför inte rubba en på övriga föremål stödd datering av mäster O. W. till 1690-talet.

Om man nu hänför mästaren O. W. till 1690-talet, ligger det mycket nära tillhands att på försök döpa honom till Orm Wibeck. Guldsmeden Anders Wibeck, som var mästare 1705—1727, hade nämligen en far som hette Orm och även var guldsmed. Det är den 1944 avlidne boråsforskaren Gunnar Håkansson som genom studium av kyrkböckerna kunnat påvisa detta.³ Men samtidigt som Håkansson ger en outtalad inuit till sammanställningen av förnamnet Orm med efternamnet Wibeck, sätter han själv krokben för försöket genom upplysningen att det finns två guldsmeder Orm i Borås: den äldre som är far till Anders dör redan den 24 april 1679, den yngre som heter Melchersson dör 1705, 62 år gammal. Eftersom Anders Wibeck inte gärna kan tänkas ha haft en far och en farbror, som båda burit förnamnet Orm, saknas grunden för att den yngre Orm guldsmed skall kunna förknippas med familjenamnet Wibeck.

Man blir dock en smula misstänksam inför påståendet att det i Borås ungefär samtidigt skulle finnas två guldsmeder med det mindre vanliga förnamnet Orm. En kontrollgranskning av kyrkböckerna visar också att Håkansson på vissa punkter gjort betydelsefulla misstag vid excerperingen av kyrkböckerna.⁴ I begravningsboken den 24 april 1679 står det inte att Orm guldsmed begravdes utan ordagrant "M. Ohrm Gulsmesz" underförstått barn. En kontroll i dopboken för samma datum av-

1. Bägare med graverad dekor, stämplad OW Borås 1695. Höjd 85 mm. Falk Simons samling (inv.nr 162).

slöjar att Orm Guldsmeds barn var dödfött. Andra notiser, t. ex. om vigseln den 25 aug. 1669 mellan "Orm Melchiorson och Katrina Harbolzdoter", visar otvetydigt att Orm guldsmed och Orm Melchersson är en och samma person.⁵ Vidare visar mantalslängderna⁶ klart och tydligt att guldsmeden Orm Melchersson vid sin död omkr. den 1 aug. 1705 hade två vuxna söner, Anders och Erik, som båda kallar sig Wibeck. Anders som är guldsmed bor 1705 kvar i faderns gård och driver dennes verkstad. Brodern Erik (med okänt yrke) återvänder 1706 till Borås, ingår äktenskap med Elisabet Lamb den 29 nov. 1706 och bosätter sig i faderns gård i tredje kvarteret, medan Anders den 16 okt. 1706 gift sig med jungfru Maria Borgman och flyttat till femte kvarteret.

I det nya sakläge som kyrkböckerna och

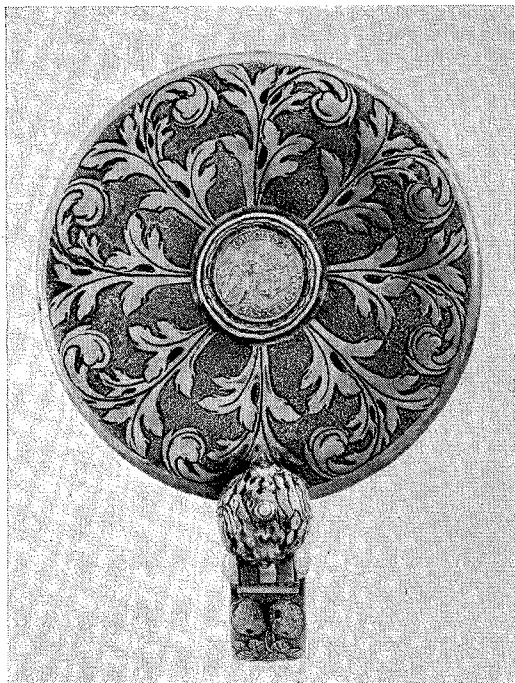
⁵ Katrina Harbolzdoter dog inte såsom Håkansson uppger den 27 april 1668. Begravningsboken anger för detta datum hennes svärmöder "Melchior Gulsmesz hustru".

⁶ Kammararkivet, mantalslängder för Borås 1642—1657, 1661—1675, 1679—1682, 1699—1725.

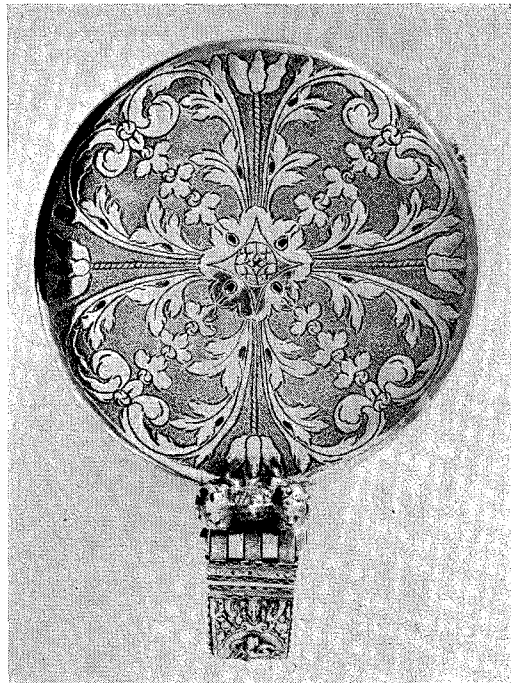
² Åke Rålamb beskriver 1696 skedtypen och dess tillverkningsätt i Adelig övning (om guldsmede, Sthlm 1696). — Kersti Holmquist, Karolinskt silver beskrivet i Rålamb's guldsmedsbok (mskr 1954) samt Carl Hermmareck, Senbarocken, i Svenskt Silversmede II, sid. 56.

³ Gunnar Håkansson, Boråsbör under sexton- och sjuttonhundredatalen, Borås 1943.

⁴ Borås kyrkbok 1642—1713, 3 volymer, Landsarkivet i Göteborg.

2. Lock till dryckeskanna med graverad dekor, stämplad OW Borås 1695. Diameter 148 mm. Gustaf V:s stiftelse (inv.nr 107).

3. Lock till dryckeskanna med graverad dekor, stämplad av Anders Ormsson Wibeck i Borås 1702. Diameter 153 mm. Hallwylska museet (K.B.b. 4).

mantalslängderna avslöjar^{6a} ter det sig helt naturligt att Melcher guldsmeds son Orm Melchersson — då han i början av 1660-talet blev gesäll eller då han 1669 gifte sig och förmodligen samtidigt blev borgare — följt vanlig hantverkssed och tagit sig ett familjenamn, Wibeck. Det nya namnet är hans hantverksnamn och det är fullt konsekvent att mästarstämpeln förses med initialerna OW. Bland stadens borgare tycks däremot inte det nya namnet ha slagit igenom. Där kallas han vanligen Orm guldsmed, i enstaka fall Orm Melchersson men icke i någon enda bevarad handling Orm Wibeck. Med sonen Anders är förhållandet det motsatta. Han kallas vanligen Anders Wibeck, mera sällan Anders Ormsson Wibeck, vid ett tillfälle Anders Ormsson men aldrig Anders guldsmed. Det är de för 1700-

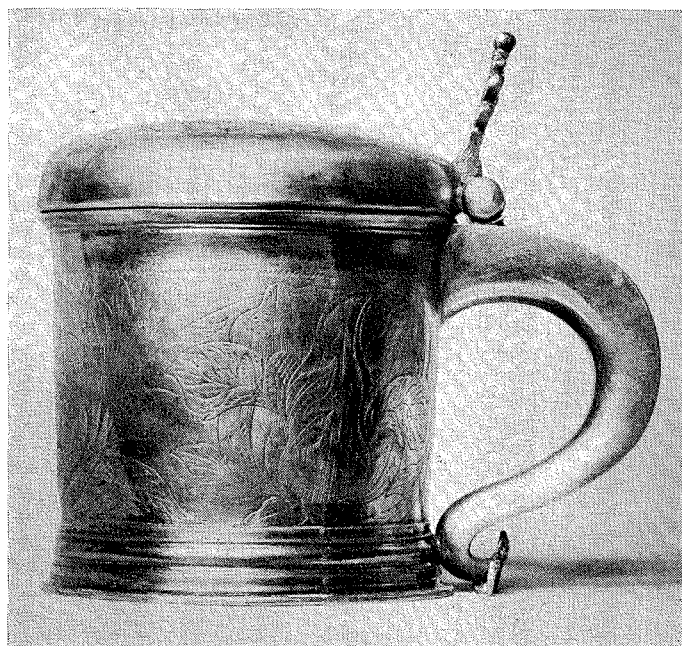
^{6a} Sedan denna uppsats skrivits har R. von Ahn i Boråsmuseets årsbok 1959 publicerat en undersökning om OW-mästaren och delvis kommit till samma resultat som förf.

talet nya namnvanorna som börjar göra sig gällande.

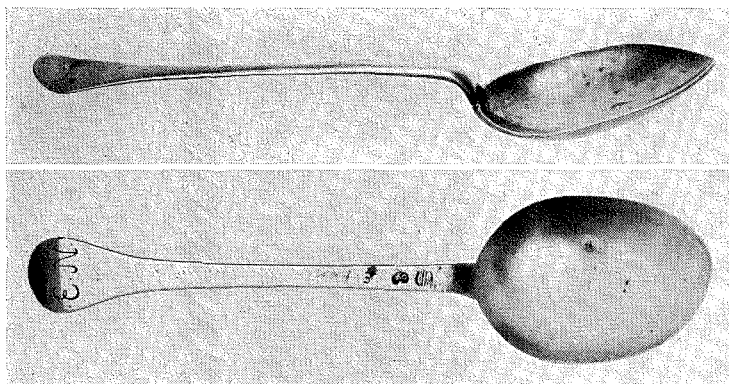
Det fanns vid samma tid två boråsguldsmeder med förnamnet Anders som stundom förväxlas med varandra. Den ene som dog 1657 kallas av Upmark Anders Jonsson och av Håkansson Anders Muus. Den andre som dog 1672 kallas av Upmark Anders Ruus och av Håkansson Anders guldsmed (Russ?).

Såsom man kan vänta använder både mantalslängder och kyrkböcker vanligtvis termen Anders guldsmed för bägge personerna. Men att det verkligen är fråga om två guldsmeder med samma förnamn framgår dels av begravningsboken, dels av mantalslängderna från 1660-talet som upptar både Anders guldsmeds änka och Anders guldsmed. Och två gånger (18 juni 1648 och 2 mars 1651) meddelar kyrkboken den äldres fullständiga namn "Anders Jonsson guldsmedh". Han begravdes den 7 juli 1657.

Den yngre Anders nämnes i kyrkböckerna

4. Liten dryckeskanna med Torstenssonska vapnet på locket, stämplad OW Borås 1698. Höjd 110 mm. Tillhörde tidigare C. R. Lamm.

5. Sked, sedd i profil och från baksidan, stämplad OW Borås 1698. Borås museum (inv.nr 7000).

första gången den 6 jan. 1665 då han gifter sig med Annicka Larsadotter. Han kallas då "Anders Guldsmed Muus" och samma namnform upprepas en gång i dopboken (29 dec. 1671). För övrigt kallas han Anders guldsmed utom i mantalslängderna 1668 och 1671, där det heter "Anders Björsson gulsmedh". Han begravdes den 14 aug. 1672.

Till Anders "Ruus" har Upmark utan reservationer hänfört en 1670 daterad oblatask i Borås Carolikyrka. Den har en enda stämpel, en mästarstämpel som är ganska egenartad. Den synes bestå av ett A i reliefstämpel och ett B (eller möjligen R) i skarpstäm-

pel.⁷ Om oblatasken är gjord i Borås, vilket är troligt men långt ifrån säkert, finns det tre mästare att välja på: Melcher Gerlichsson 1650—1688, Johan guldsmed 1651—1674 och Anders Björsson Muus 1665—1672. Av dessa har endast den sistnämnde initialerna A. B., och det är rimligt att låta den upmärksa attributionen kvarstå men med ett litet frågetecken i marginalen.

⁷ Man har också velat attribuera ett par nattvardskalkar i Idala och Frillesås kyrkor i Halland till "Anders Ruus". Här är stämpeln dock av en helt annan typ, och de tydliga initialerna AR kan inte kombineras med någon känd boråsguldsmed.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Om allmogens kosthåll

Genmäle och replik

Av *Alfa Olsson och Gustav Ränk*

I sin granskning (Rig 1958, s. 82 ff.) av min avhandling Om allmogens kosthåll har Gustav Ränk om författarens forskaregenskaper framhållit "förmågan att kort, koncist och klart framföra sina tankar och synpunkter och därvid skilja det väsentliga från det oväsentliga". Jag måste efter att ha studerat Ränks anmälan fråga mig om han inte här gripit till överord. För ann:s egen del har jag av rec. att döma ingalunda så som jag önskat lyckats klargöra vilka problemställningar mina kostundersökningar kommit att koncentreras till och vad jag i min avh. velat visa. Jag kommer här inte att punkt för punkt bemöta de anmärkningar, avvikande uppfattningar och missuppfattningar, som Ränk i en ordning, vars mening jag inte kunnat komma underfund med, framställt. Jag inskränker mig till att beröra vissa spørsmål under ett yttersta försök att sammanfatta och precisera mina problemställningar, i största korthet skissera det sammanhang, i vilket de hör hemma, och de möjligheter, som jag ansett mig böra utnyttja för att belysa dem och om möjligt lösa dem.

Inför det faktum att påfallande liten uppmärksamhet från den etnologiska forskningens företrädare ägnats människors matvanor är Ränk och jag tydligen ense. Men detta ringa intresse är inte detsamma som att vetenskapens sökarljus inte skulle ha inriktats också mot människornas födoämnesproblem och kostvanor i gångna tider. Så har skett i olika sammanhang och från ganska vitt skilda discipliner. Att med tystnad förbigå detta förhållande har varit mig fullkomligt främmande. Det har tvärtom varit en bjudande plikt att i första avsnittet av kap. I ge en samlad översikt av det viktigaste, som skrivits i dessa frågor, låt vara

med så skiftande utgångspunkter och aspekter. Just denna omständighet synes mig ge en karakteristisk relief åt kosten som brännande forskningsproblem.

Vilka möjligheter har vi då att få veta någonting om gångna generationers näringsförhållanden? Avsnittet "Översikt av källorna" är avsett att utgöra en orientering härvidlag. Av denna torde framgå vilka källor jag funnit vara av värde för mina, just här aktuella, spørsmål. Beträffande det arkeologiska materialet har jag framhållit att det ofta är sprött och ensidigt. De fynd av matrester, som gjorts, är jämförelsevis fåtaliga. Vi har emellertid här en källa av utomordentlig vikt för kosthållets historia. På grund av materialets ringa omfattning är givetvis stor försiktighet i fråga om slutsatser av nöden. Men vi har — synes det mig — full rätt att efter noggrann analys göra jämförelser med motsvarigheter från senare tid. Observera att det här — liksom i hela min avh. för övrigt — gäller maträtternas innehåll, komponenterna i födan. Således är benämningar och detaljutformningar under denna synvinkel tämligen ovidkommande. — Min avh. är *absolut inte* avsedd att vara en utredning av bl. a. "olika kamsrätters eller deras benämningars utbredning i Norden". — När jag försöker att spänna sammanhangens trådar över århundradena, är jag klart medveten om de korrigeringar, som ett framtida — såsom jag hoppas — rikare arkeologiskt material skall ge anledning till. Att kategoriskt avfärda det förhistoriska materialet förefaller mig vådligt. Ur olika källor från historisk tid kan upplysningar av större eller mindre värde om hushållning, föda och matvanor hämtas. En grupp källor av denna art,

räkenskaper, utspisningsstater och liknande dokument, har utnyttjats av historikerna. Jag har diskuterat detta material i anslutning till den historiska forskningens resultat av arbetet på detta område och skall längre fram i denna artikel åter något beröra det. De allmänt hållna meddelanden, relativt knapphändiga notiser eller ofta i bestämd avsikt givna yttranden, som står att få i hushållningssällskapens handlingar och provinsialläkarnas (för äldre tid collegii medici och sundhetskollegiets handlingar) årsberättelser har tyvärr alltför litet att ge för mina aktuella problem.

Vad beträffar det arkiverade traditionsmateriet har jag hänvisat till vissa representativa uppteckningar. Ur Västsvenska folkminnesarkivets material har jag inte anfört några belägg men detta betyder inte att dess samlingar är mig obekanta. Institutet för folklivsforsknings arkiv i Stockholm känner jag emellertid inte till. Nu undrar jag: i vad mån skulle de i denna samling förvarade och som det finns anledning antaga relativt sena uppteckningarna förändra resultatet av mina undersökningar och den uppfattning, jag har kommit fram till? När det gäller den äldre litteraturen, den svenska såväl som den norska, har jag, där så kunnat ske utan våda för sammanhanget, försökt undvika att citera samma källor, som N. Keyland och F. Grøn presenterat, eller har jag gått in för att välja andra citat med jämförbart innehåll. Dessa båda förf. har, såsom jag framhållit i avh., samvetsgrant redovisat detta material. Ett synnerligen gott arbete i vetenskapens tjänst är därmed utträttat. Det synes mig vara yngre forskares uppgift att ta vid, där äldre slutat. Att återge äldre eller yngre topografisk litteratur, om problemdiskussionen inte så kräver, anser jag högst diskutabelt. I litteraturförteckningen har endast sådana arbeten, som i texten *citerats* eller direkt *omnämnts*, upptagits. Angående kokbokslitteratur se avh. s. 33. Till sist i kap. I har jag under rubriken "Målsättning" (se s. 38) skisserat mina problemställningar. Den "samlade inledning" som Ränk efterlyser har enligt den för mig naturliga tankegången blivit till de i slutledningar sammanfattande avsnitten i kap. V, VI och VII. Inte får man väl föregripa slutsatser?

Jag har inte varit främmande för tanken att spara kap. II "Matvanorna och miljön"

för annan publicering. Skälen varför jag emellertid tagit med det avsnittet har jag noga angivit (s. 52): "...att accentuera kostens och matsedernas centrala funktion i livsföringen." Till Ränks betraktelse över detta kap.: "Vad särskilt angår kulturmiljön..." osv. (s. 83) får jag anföra följande. Min avsikt har ingalunda varit att åstadkomma någon inventering av nordbornas skiftande smakinställning i fråga om föda under tidernas lopp. Det vore väl ändå ett företag från början dömt att misslyckas. Däremot anser jag det vara viktigt att räkna med den inverkan på kostens och matsedernas utformning som tekniska, ekonomiska, sociala, etiska, religiösa och traditionella faktorer utgör och under diskussionernas gång hålla detta i minnet. Låt mig särskilt understryka en sak i detta sammanhang. Avskyn för hästkött, ett socialpsykologiskt faktum, som under århundraden kunnat konstateras på nordiskt område, är inte en med t. ex. smaken i fråga om kött eller fisk som undergått vissa enzymatiska förändringar, jämförbar företeelse.

Rubriken till kap. III ger i tre ord "Cerealier — animal föda" avhandlingens samlande problemställning. Tradition och historia likaväl som dagsaktuell erfarenhet låter oss räkna med två, ofta liksom korresponderande grupper av födoämnen. Under lång tid har de sammanfattats i uttrycket bröd och sovel. Forskningen har på grundval av historiskt källmaterial (se avh. s. 28 ff.) av olika art försökt komma fram till en uppfattning om konsumtionen, förhållandet mellan olika komponenter i kosten, strävat efter att kunna ge en historisk aspekt på en relation, som blivit en alltmer brännande uppgift för discipliner med växlande målsättning. Min avh. är ett försök att pröva en annan väg än historikerna att belysa detta problem, nämligen med utgångspunkt från vissa vardagliga, ännu i mannaminne allmänt förekommande, genom äldre litteratur dokumenterade men numera relikrtartade¹ mat-

¹ Med relikrtartade maträtter avser jag anrättningar som är på väg att bli enstaka företeelser eller som på grund av skiftande omständigheter visar tendens att försvinna. För att erhålla en någorlunda riktig uppfattning av sådana förhållanden krävs miljöstudier. Det räcker inte med att läsa sida upp och sida ner i uppteckningar och räkna belägg på fingrarna eller med räkneapparaten.

rätter. Jag har därvid tagit sikte på två olika animala näringsämnen, nämligen fett och äggviteämnen. — Om detta sedan kallas "matvanornas etnologiska utforskning" eller någonting annat är mig fullkomligt likgiltigt. — Därvid har jag inte strävat efter att åstadkomma någon receptkatalog för att visa, hur många gammaldags maträtter jag lyckats spåra upp. Som källpublikation har dylika register utan tvivel sitt intresse och berättigande. Keylands Svensk allmogekost fyller ganska väl behovet i det avseendet. För att få ett grepp om de aktuella spörsmålen gällde det att i ett kaos av ingredienser och benämningar finna ett slags gemensamma nämnare. I fråga om fettet i födan har jag begränsat undersökningen till ett fåtal beredningstekniskt ursprungliga rätter, grötar, kamsrätter, mjölja och sull. I dessa anrättningar ingår jämte animalt fett cerealier i en eller annan form, såsom mjöl, gryn, sönderbrutet bröd osv. Samma funktion som cerealierna i denna kombination har vegetabilier av annat slag haft i en utsträckning, som sannolikt tilltar, ju längre bort i tiden vi kommer. För att belysa detta har jag försökt visa hur en del icke odlade eller mer eller mindre kultiverade växter använts till föda. Någon inventering av alla de "ogräs", som kunnat komma i fråga (för den i detta avseende intresserade: se lämpligen Keyland, a. a. och J. Holmboe, Gamle norske matplanter) har inte avsetts. Anm:s fråga varför jag inte tagit upp "sådana maträtter som korvar och syltningar av typen aladåb" visar tillfullo att han helt missuppfattat — nej, låt mig hellre säga, att jag inte alls förmått klart och koncist lägga fram och precisera — problemställningen i min avh. (se rec. s. 86). "Syltningar av typen aladåb" hör för övrigt absolut inte hemma i en diskussion om maträtter, i vilka vegetabilier och animalt fett är huvudkomponenter. En förvånad undran inställer sig naturligt på denna punkt. Vad tror anm.månne att "aladåb" innehåller för ingredienser? Inom parentes kan jag tala om att människor redan i en långt avlägsen tid har tillgodogjort sig animala födoämnen i en form, som är fullt jämförbar med den rätt, som i modern kokkonst kallas aladåb.

De synpunkter och sammanfattande slutsatser beträffande fettstoffernas roll i kosten, dess olika ursprung och inbördes förhållande,

dess behandling och funktion i förrådshushållningen, som jag på grundval av diskussionerna i kap. III och IV kommit fram till, har jag redovisat i kap. V och VI.

För att få en uppfattning om äggviteförsörjningen har jag valt ett annat animalt födoämne av karaktären "staple-food". I kap. VII har jag diskuterat mjölken i förrådshushållningens system efter trenne linjer: 1. koagulationsmetoder, 2. förhållandet mellan skyr (= koagulerad mjölk) och ost, 3. vasslens roll i hushållningen.

Jag tar så upp ett problem, till vilket flera av anm:s anmärkningar och diskussioner kan knytas. Det är ett spörsmål, vars problematik framstod allt klarare ju längre studiet av kostvanorna framskred och som under avhandlingsarbetet blev särskilt brännande. Frågan om nomenklaturen hade kommit till en avgörande punkt. Jag har ovan betecknat matreceptens mångfald som kaotisk. I fråga om benämningarna är förhållandet fullt jämförbart. Variationerna är av lokal, temporär och individuell art. För att komma ifrån den förvirring och de risker för felbedömning, som denna flora av ord utgör, var jag inne på tanken att införa och arbeta med bokstavs-beteckningar (X, Y, Z osv.) för olika ingredienser i födan. Jag avstod emellertid från detta, då det föreföll mig mindre lämpligt att för en undersökning med de förutsättningar och möjligheter, som ett källmaterial av övervägande historisk karaktär erbjuder, använda ett system, som av gammalt är de exakta vetenskapernas, särskilt kemiens, speciella instrument. Jag stannade för att pröva en annan metod, en normalisering såväl vad beträffar sakförhållanden som terminologi. Denna åtgärd synes mig vara en tvingande nödvändighet, om vi skall kunna höja matforskningen under historiska aspekter till vetenskaplig nivå. Normaliseringen innebär, att en grupp maträtter med ingredienser av samma sort erhåller en viss benämning utan hänsyn till vare sig sakliga eller språkliga *variationer*. Beteckningar med sådan vidinbörd är gröt, kamsrätter, koagulerad mjölk eller skyr. Vad som i detta sammanhang är det viktiga och avgörande är ingrediensernas *art*. Under denna aspekt torde det vara lätt att inse att gränsen mellan t. ex. en fettgröt och en kamsrätt kan bli flytande. Om finnarnas

memma skall räknas som gröt eller kams betraktar jag som en bedömningsfråga, där lämplighetskäl bör vara avgörande. Med tanke på ingredienserna anser jag det mest praktiskt att beteckna memman som en kamsrätt. Att som anm. här tala om "beklaglig misstolkning" visar enligt mitt förmenande bristande sinne för såväl proportioner som för den systematisering, som är nödvändig för att komma åt och renodla speciella forskningsobjekt. Ränk påstår och betecknar som "lika felaktigt" att jag på s. 84 jämför kamsrätter med ryska piroger. Det har jag nu inte gjort. Där (rad 17) står: "Färingars och andra nordatlantiska öbors i deg inbakade animala födoämnen motsvaras av gotlänningarnas talika eller ugnstrull och finnarnas, balternas och ryssarnas piroger." Inte endast i fråga om ingrediensernas art utan i *alla* avseenden är dessa anrättningar kongruenta. Med hänsyn till ingredienserna är emellertid kamsrätter en adekvat beteckning för alla ifrågavarande anrättningar. Kokt eller okokt, gräddat eller ogräddat spelar ur den synpunkten en underordnad roll. Jag har varit inne på detta (s. 80) i avh. Jag får hänvisa till vad jag där utvecklat och tillåter mig betona att jag utan reservation vidhåller vad jag där sagt. På tal om mjölkprodukterna gör anm. gällande att jag "helt förbisett den centrala roll som den s. k. källarmjölken spelat i övre Sveriges och Norges förrådshushållning". Nej, det har jag inte gjort. Just detta led i förrådshushållningen har jag ingående behandlat. Men jag har inte begagnat termen källarmjolk, som ger besked om förvaringsrummets karaktär. Jag har hållit mig till begreppet koagulerad mjölk och som synonym till detta uttryck brukat ordet skyr, vidare för att ange koagulation av speciellt slag ordet tätmjolk. Till anm:s utläggning om "regelrätt (!) ostberedning" om att "ost och i magsäckar konserverad mjölk är både beredningstekniskt och terminologiskt två skilda saker" och "ostberedning i ordets rätta (!) bemärkelse" vore åtskilligt att säga. Dock här endast ett par kommentarer: 1) Ost är ett mer eller mindre vasslebefriat koagel. 2) Man måste skilja på en produkt eller ett livsmedel i och för sig och olika, mer eller mindre rationella metoder för dess framställning. Mina synpunkter på kartläggningens värde för föreliggande problemställningar

hoppas jag vid senare tillfälle få möjlighet att belysa genom en experimentundersökning.

Till sist ett par ord om min förmenta underskattning av "våra förfäders tänder". Jag är angelägen om att betona att inga som helst värderingar av det slaget ligger inom ramen för mina forskningar och förutsättningar. Att nå fram till en uppfattning i det avseendet är den medicinska sakkunskapens uppgift. På det hållet brottas man också med hithörande problem utan att vederligt ännu ha kunnat ge entydigt besked på den punkten. Mitt bidrag till diskussionen måste inskränka sig till ett konstaterande av brödets beskaffenhet och det synnerligen vanliga och väl dokumenterade sättet att förtära det, nämligen uppblött i någon vätska. Man bevisar inte motsatsen genom att berätta episoder om vad man vid ett eller annat tillfälle "själv varit vittne till". Sådana anekdoter skulle jag också kunna bidra med. I vetenskapliga sammanhang hör de näppeligen hemma. Talet om underskattning av "våra förfäders tänder" måste obönhörligen förvisas till samma kategori av populära fraser och ovederhäftiga påståenden som t. ex. "förr i världen blev alla människor så gamla" eller "när jag var barn var det alltid så kalla vintrar med mycket snö och så var det sommar, när det skulle vara".

Alfa Olsson.

*

Fil. dr Alfa Olssons ovanstående inlägg består huvudsakligen av sammanfattande förklaringar och berör endast i ringa grad direkt min kritik över hennes avhandling. Därför kan jag begränsa mig till några få frågor, vilka jag skall bemöta i samma ordning som de förekommer i dr Olssons text.

1) Jag delar helt förf:s mening, att det skulle vara vådligt att "kategoriskt avfärda det förhistoriska materialet". Jag har heller aldrig varit inne på den tanken, men däremot antytt, att detta material i förf:s avhandling är för bristfälligt och heterogent för att kunna bidra med något väsentligt till kännedom om de nordiska matvanorna.

2) Jag skall inte gå närmare in på källorna men vill erinra om att Institutets för folklivsforskning samlingar bl. a. även innehåller gott topografiskt ordnat material över några födoämnen och maträtter.

3) Frågan om "sylvningar av typen aladåb" har jag tagit upp av den anledningen, att de beredningstekniskt sett ligger så nära kött-sopporna: det som är sod eller soppa i varmt tillstånd kan förvandlas till "sylta" på en kall förvaringsplats. Förf:s påstående, att sylvningarna i fråga "hör absolut inte hemma i en diskussion om maträtter, i vilka vegetabilier och animalt fett är huvudkomponenter" skulle kanske ha fått en mindre säker formulering, om förf. hade vetat, att man i östra Europa brukade bereda kalvsylta med en tillsats av korngryn.

4) Förf. får inte ta för hårt på mitt uttryck "beklaglig misstolkning" när jag i den finska menman (*mämmi*) snarare vill se ett slags gröt än *kams*. Den typiska *mämmi* består enbart av en blandning av rågmjöl och malt utan någon som helst tillsats av animala ämnen. Den österbottniska blod- och talgmemman är däremot en undantagsföreteelse, om vars ursprung och ålder ingenting finns att läsa hos Sirelius, dr Olssons källa. Och f. ö. förefaller det mig vara en brist, att förf. inte lägger större vikt på de skillnader som beror på matlagningsteknik (behandling och form). Utan en sådan avskillnad kan man ju sätta likhetstecken mellan flera olika rätter, som är sammansatta av liknande ingredienser, t. o. m. mellan *kams* och ryska *piroger*.

5) Det är alldeles riktigt att förf. ingående har behandlat mjölkprodukternas betydelse i förrådshushållningen, men faktum är också,

att hon endast i förbigående (på sid. 142) omnämner själva förråds mjölken som även kallas *källarmjolk* eller *sommarmjolk*, vilken jag i min recension efterlyste. Termen *källarmjolk* "ger inte endast besked om förvaringsrummets karaktär", såsom förf. menar, utan täcker dessutom en hel del förvarings-tekniska säregenheter.

6) Förf. har utan skäl dröjt länge vid ostberedningen och därvid använt vissa av mina uttryck liksom ett slags förtäckta ord (markerade med utropstecken). Vad jag ville bevisa var kort och gott det, att lapparnas ystningskonst troligen ej beror på några "inhemska" erfarenheter utan på de kunskaper som de har fått av sina nordiska grannar. Därvid menar jag med ost den vanliga löpeosten, som är en produkt av en viss behandling och äger en fast form.

7) Slutligen några ord om "våra förfäders tänder", vilket uttryck jag använde som en replik på förf:s "våra förfäders hårda och hälsosamma bröd", något som hon f. ö. endast anser vara ett uttryck för önsketänkande. Jag är helt med på att anekdoter näppeligen hör hemma i vetenskapliga sammanhang, men frågar samtidigt, vad det finns för anekdotmässigt i uppgifter och erfarenheter om att folk i äldre tider brukade äta även torrt bröd samt behårda ärter, bönor o. dyl. Ter sig bara antydning på goda tänder i våra dagar redan som en löjeväckande överklighet?

Gustav Ränk.

Nils Andersson och den svenska folkmusiken

Av Nils Dencker

OTTO ANDERSSON: *Spel opp I spel-männer*. Nils Andersson och den svenska spelmannsörelsen. Nordiska museet, Stockholm 1958. 289 s., ill. Pris kr 20:—.

Det är sannerligen en vacker, välskriven och sympatisk bok som professor emer. Otto Andersson i Åbo författat om den kände svenske folkmusiksamlaren Nils Andersson,

stadsjurist i Lund och där strax före sin bortgång 1921 vald till stadens borgmästare. Boken är utgiven av Nordiska museet och, liksom allt annat som därifrån utkommer, väl illustrerad och prydlig till hela utseendet.

Folkmusiken i Dalarna

Boken inledes med en skildring av Anders Zorn på färd i Dalarna uppe i de långt från byarna vid Siljan liggande fåbodarna, där han

som barn vistats med sin mor. Han fick då klart för sig, att den gamla färdigheten att blåsa i djurhorn var i utdöende, en konst som han med rörelse mindes från sin tidigaste barndom. Då fick han den goda idén att ordna en tävling i Mora för att få fram de "sista blåsarerna" och därigenom skapa ett nytt intresse för den gamla folkliga fäbodsmusiken bland både äldre och yngre.

Med rätta framhålles Anders Zorns betydelse för pånyttfödelsen av folkmusiken genom initiativet till den första spelmanstävlingen eller stämman i Gesunda. Utan Zorns medverkan och ekonomiska stöd torde Nils Anderssons låtuppteckningar i Dalarna icke blivit av — åtminstone i den utsträckning som skedde. Icke heller hade spelmansrörelsen utvecklats sig så snabbt och kraftigt, som fallet blev.

Hur gamla de i Dalarna upptecknade folkmelodierna äro, vet man inte. Efter Gesundastämman och Nils Anderssons uppteckningar blevo flera av de bästa med all rätt uppskattade låtarna ansedda vara mycket "gambla". I förbigående vilja vi här omnämna och något förklara en polska, kallad Bergtrollets polska (Sv. låtar, Dalarna 1, nr 13), spelad av förste pristagaren Timas Hans Hansson från Dalbyn i Ore. Timas Hans var en förnämlig spelman och sådan är också hans polska, men just gammal är den inte. Nils Andersson säger så riktigt, att polskan har "underbart härliga vallåttoner". Dessa äro icke alls något karakteristiskt för polskorna i landskapet utan beror på att Bergtrollets polska är en omformning av ett litet hos allmogen spritt "sångspel" — eller vad man skall kalla den lilla tonmålningen. Dess innehåll är, att en flicka går vall i skogen och finner att en ko är bortsprungnen. Orolig sjunger hon då ut i skogen en kallande vallåt med orden "Ko lilla, ko lilla, mi ko" eller liknande. Hon får då svar av kon, som bölar. Detta bruka spelmännen "imitera" med en låg ton på bassträngen. I Timas Hans polska saknas dock denna omusikaliska ton. Då flickan hör kon blir hon så glad, att hon sjunger en glättig polska. Vi ha redogjort för denna polskas släktingar i Sv. tidsk. f. musikforskning 1934, s. 99 ff., i uppsatsen Vilse i vall. Skogstrollets polska. Vilse i vall tillhör texten i Gustaf Frödings Vallarelåt, som publicerades i en rätt enkel form 1873 i Värmland som Skogstrollets polska. Frödings far spelade den

på piano då sonen Gustaf var liten och ur minnet av detta växte senare hans dikt Vallarelåt fram. Hur gammal "urtypen" är kunna vi icke säga. Kanske från slutet av 1700-talet? Så mycket äldre torde den inte vara.

Stor uppmärksamhet väckte en annan av de upptecknade dalamelodierna och det kan därför vara anledning att här ingå något på den också i detta sammanhang. Det var den s. k. Oxbergsmarschen, vilken Nils Andersson påträffade hos den i Oxberg år 1833 födde Ljuder Anders Ersson, Gopshus, Mora. I sin ungdom var han anlitad på åtskilliga bröllop som spelman men slutade med fiolspelet vid 17 års ålder, alltså 1850. Sedan började han på nytt året före tävlingen i Gesunda, alltså 1905. Han hade en gammal spelmanstradition men efter ett uppehåll i fiolspelet på 55 år var han givetvis ingen mästare. Om marschen påpekar Nils Andersson (i Sv. låtar, Dalarna 1, s. 178) att låten var alldeles okänd. Såväl Zorns som hans egen förtjusning över låten var mycket stor. Efter ett år hade den emellertid, säger han, undergått vissa förvanskningar. Just så som Nils Andersson upptecknat den hade Ljuder Anders utfört den på fiolen i januari 1906.

Det blev bekant att låtens tonart var dorisk. Till Zorns 50-årsdag författades en ny text, vilken sjöngs vid uppvaktningen.

Vad som menas med "förvanskningar" är icke gott att säga. Ett faktum är att Karl-Erik Forsslunds biträde med låtuppteckningarna i Dalarna, den skicklige Carl Gudmundsson, vilken var en god fiolspelman, upptecknat marschen efter Ljuder Anders senare. Då spelade denne melodien utan den låga inledningstonen och därmed försvann kyrkotonarten. Denna "förvanskning" bestod helt enkelt i att den gamle Ljuder Anders nu fick vänstra handens ringfinger en halvton högre upp på d-strängen, så att han tog giss, som det skulle vara i A moll (Med Dalälven etc. 1:5, Mora nr 1). På tal om den intressanta melodien kan nämnas Otto Anderssons påpekande i förbigående (s. 86), "att Oxbergsmarschen visar en påfallande melodisk likhet med början och refrängen i ett av Färöarnas berömdaste fornkväden, Sigurdkvädet".

Ja, folktraditionens melodier ha sina poänger. Själv sade Ljuder Anders senare, att

marschen komponerats av farfadern. Detta kan vara riktigt om denne varit på Romme hed och hört någon på (officers-)mässen sjunga Carl Michael Bellmans krogvisa, Fredmans sånger nr 15: På källaren. Den som får höra båda melodierna spelas efter varandra finner kanske ingen likhet mellan dem. Melodierna förändras snabbt i den folkliga traditionen. Men observera takt 3 och 4 i båda melodierna med den uppstigande skalan från tonikan till dominanten. Dessa lätt ihågkomna tongångar minna om sambandet. De höllo sig i folktraditionen.

Vi meddela här efter Svenska låtar Ljuder Anders text till Oxbergsmarschen, vilken han sade var den ursprungliga:

"När jag går åt krogen, så tar jag långa steg,
å steg,
å när man kommer fram, trillar man på varann,
så att man knappast slipper fram.
'Hör du källarpiga! Du stiger opp, i tripp å trapp,
så ska du ta ur tunna å ge mig dricka strax!
Så stiger jag, natt och dag, matt och svag.
'Ge mig öl utå femton slag'."

Denna text innehåller egendomligt nog fragment av tvenne visor, båda rörande krogbesök. De första tre raderna härstamma i korrumpert tillstånd från den i sångsamlingen Filikromens 2:a häfte (1851) som nr 11 förekommande visan "Och adjö kamerater vi träffas alla nästa gång, Med Brännevin på bordet" (etc.). Visan finns ibland skillingtrycken tidigare och har spritt sig till Finland, vilket framgår av Lagus Nyländska folkvisor nr 256, från Helsing och Lojo: a) "God afton I kamrater" och b) "God afton mina bröder". I den förra lyder strof 3:

"Och när man går till krogen,
så tager man så långa steg,
För sällan blir man bjuden
att vandra denna väg"

I Karl-Erik Forsslunds uppteckning år 1924 efter Brand Kerstin Persson (Med Dalälven II, 4, Applebo nr 17), som sjöng melodien rätt lik Bellmans, äro begynnelseorden ganska lika:

Då vi gå åt krogen, då tar vi duktigt långa steg,
då är vi redobogne att vandra denna väg.

Hos Ljuder Anders är fortsättningen rätt lik Fredmans sånger nr 15:

"Kom, sköna källarflickor,
i hurtigt språng, i tripp och traf!

Slå upp båd sprund och svickor,
och låt mig supas braf!
Torstig är jag,
natt och dag
matt och svag —
gif mig vin af femton slag!"

Att Oxbergsmarschen härstammar från Carl Michael Bellman är således fullt tydligt, men varför texten både i Oxberg och Äppelbo rörts ihop med en annan krogvisa, veta vi icke.

Ovanstående undersökning rörande de tvenne bekanta dalalåtarnas proveniens ha vi ansett oss här böra lämna med tanke på Nils Anderssons omfattande uppteckningsarbete i landskapet.

Det mäktiga som ligger bakom

En allmän, orienterande bakgrund till skildringen av Nils Andersson som samlare av melodier ge kapitlen: "Spelmännen i gamla tider", "Folkmusiken blev en nationell angelägenhet" samt "Spelmansmusiken på Skansen. Folkdansföreningarna". Häre får man en god översikt av de äldre spelmännens förhållande, där ibland också notiser om spiritens fördärliga inflytande. Detta torde emellertid ha minskat mot 1800-talets slut. Ordentliga spelmän voro då försiktiga inför det flödande brännvinsbjudandet i spelmanskroken på brölloppsalen. En gammal nämndeman och f. d. spelman i Sörmland berättade för oss på 1920-talet: "Jag köpte mina första par oxar med spelmanspengar." Det fanns många sparsamma och skötsamma spelmän i hans generation. De dansande på 1890-talet sades vara frikostiga vid insamlandet av spelmanspengarna.

Intressant är att i kap. 3 följa Otto Anderssons skildring av folkmusikens betydelse för de högre klasserna, för skalder och kompositörer, allt från Geijer—Afzelius Svenska folkvisor, Åhlströms Traditioner af Svenska Folkdanser till Hugo Alfvén, Peterson-Berger och Kurt Atterberg; icke förglömmade Gustaf Fröding och Erik Axel Karlfeldt samt många andra stormän på området, som icke här kunna uppräknas.

Otaliga svenskar och många utlänningar från alla delar av världen ha lärt känna svenska spelmän och deras folkmusik, sett allmoge- och andra gamla danser vackert utförda i färgrika, gammaldags dräkter på en

sommarljuvlig plats i vår huvudstad. Vad det betytt för vårt land, att Artur Hazelius tidigt lät spelmän, folkdansare och andra representanter för den bortdöende gamla allmogekulturen framträda på Skansen behöver icke här omtalas. Kanske icke heller Hazelius stora hjälpsamhet. Han kunde och ville verkligen ge ett handtag åt en kulturarbetare ur folkets breda lager, som vände sig till honom. Föga känt är väl, att den framstående samlaren av folktraditionen i Södermanland på 1800-talet, metallarbetaren Gustaf Ericsson från Åkers härad, förgäves försökte att genom uppdragsgivarna i Strängnäs få upptecknat de vis- och lekmelodier, som han kunde sjunga men icke nedskriva i notskrift. Icke heller lyckades Eriksson få dem upptecknade i Uppsala. Han vände sig då till Artur Hazelius, som välvilligt anskaffade musikförläggaren Julius Bagge att nedteckna melodierna. Till glädje för forskningen och Gustaf Ericsson själv blevo över ett 50-tal gamla melodier tillvaratagna hos Hazelius i december 1883.

Nils Andersson som melodisamlare

Nils Andersson var född 1864 i Hofterup, grannsocken till Barsebäck, som är beläget vid Öresund ungefär mitt emellan Landskrona och Malmö. Föräldrarna brukade en bra bondgård i kyrkbyn och kunde bekosta en god uppfosturan åt sonen. Genom intressanta citat efter Ernst Norlind och Alf Nyman ger Otto Andersson oss vackra skildringar av bygden och låtsamlarens ungdom.

Ernst Norlind, konstnären och författaren, blev vid sitt giftermål med ägarinnan av det medeltida Borgeby slott vid Löddeå granne till det närbelägna Hofterup. Han ger en god skildring av naturen i Nils Anderssons hembygd och även av folkmusiken i dessa trakter i slutet av 1800-talet. Ernst Norlind blev god vän med låtsamlaren. Själv kunde han spela polskor och valser på fiol — ungefär som en bondespelman.

Ur ett brev 1912 till Tobias Norlind, som på sin tid var vårt lands främste kännare av den äldre allmogemusiken, är Nils Anderssons egna ord om de gamla spelmännen i hans hemtrakt meddelade. Särskilt nämnes "gamle Munkberg i Hofterup", vars polskor och valser ur notböcker delvis publicerats. På 1840-talet

var Per Munkberg (1818—1887) en vanlig "gehörspelman", som kom till Hofterup ca 1838 som enkel soldat och troligen ännu enkellare spelman. År 1848 sändes han i en svensk hjälphär till Schleswig. Han tycks icke ha krigat något utan i stället sysslat med fiolmusik. Han återkom till hembygden (liksom efter en metamorfos) "som skicklig fiolist med god insikt i notsystemet" (cit. efter Sv. låtar, Skåne 3, s. 1). Om Munkbergs musik säger Nils Andersson (Spel opp s. 44): "Aldrig någon annanstädes har jag påträffat dessa melodier, om jag gör några få undantag förstås." Ja, det var sannerligen ett gott betyg åt Munkberg från vårt lands store låtsamlare, vilken skriver om polskorna efter honom och "Lindbergarna" i Löddeköpinge: "originella folkmelodier, en smula med modern anstrykning, men väldigt vackra och tilltalande."

Det skulle onekligen varit intressant om man fått reda på vari det originella i Barsebäcksspelmansens folkmelodier låg. Klarhet hade nog funnits om Folkmusikkommissionen, vilken med ihärdighet publicerat "Svenska låtar samlade av Nils Andersson", också haft något intresse över för forskningen. Det är som bekant ett faktum att de melodityper, som de svenska polskorna tillhöra, införts söderifrån. I Tyskland kunna många polskmelodier, liknande våra 16-dels polskor, påträffas i arkivens notböcker från 1700-talet. I Tyskland har man icke haft särskilt intresse för dem. De äro icke publicerade, men det går givetvis för sig att taga reda på dem och jämföra med motsvarande svenska. Beträffande Munkbergs polskor, som Nils Andersson funnit så intressanta, borde en sådan jämförelse gjorts eftersom Munkberg fått spelmansutbildning, lärt notskrivning o. dyl. Det hade förmodligen då kunnat klarläggas om de märkliga Barsebäckspolskorna egentligen äro "polnische Tänze" från Schleswig. Men Otto Anderssons ord, vilka äro så sanna som de äro skrivna (s. 127), gälla: "Sin största betydelse fick Folkmusikkommissionen otvivelaktigt för Nils Andersson själv."

Den bästa skildringen av Nils Anderssons uppteckningar och editionsverksamhet får man i Carl-Allan Mobergs översikt av dylikt arbete i Sverige i uppsatsen Från kämpevisa till locklåt (Sv. tidskr. f. musikforskning 1951). Han

ger här en noggrann och uppskattande redogörelse (s. 44, 47), som dock icke är panegyrisk: "Det kanske allvarligaste felet i Nils Anderssons plan synes mig ligga däri, att proveniensbestämde och kontrollerade uppteckningar från 1880—1930-talen *uppblandats* med melodigrupper av helt annan art."

Bland de intressanta citaten i *Spel opp I* spelemänner observeras de stämmingsfulla, frågande orden av den poetiske, genommusikaliske Alf Nyman (s. 43, ur *Ord och Bild* 1923): "Vad namn bar den Eros, som ledde den unge slättbon Nils Andersson till allmogemusiken? Var det pieteten mot det nedärvda och åldriga överhuvud — det vari generationers lust och vända tagit sig uttryck? Eller besjälades han av realistens och åttiotalets känsla för det frodiga och jordvuxna? Eller var det der heimliche Musiker i honom, som fångslades av den melodiska fågringen och det rytmiska i dessa spelmanslåtar. Omöjligt att säga."

Hade Nils Andersson någon Eros? Alf Nymans frågande inställning torde vara betingad av Nils Anderssons förtegenhet inför allt, som låg bakom uppteckningsarbetets kulisser. Men med stor energi gick den flitige samlaren in för publiceringen av melodierna och gav noggranna beskrivningar av spelmännen och deras repertoar: dansutförandet beskrevs ingående och i allmänhet tydligt osv. I sin bok har Otto Andersson givit en omfattande redogörelse för den blivande storsamlarens skånska resor efter tidskriften Svenska landsmål XIV: 1 (1895—1916), där de trycktes av J. A. Lundell.

Publiceringen i Svenska landsmål kan sägas vara ett kraftprov av Nils Andersson, även om rätt mycket är avskrifter ur notböcker. Redan då torde han haft stora vyer av folkmusikalisk karaktär, men om han då låtit tankarna gå i Svenska låtars och Folkmusikkommisionens senare observerade vyer: De e mängden som gör'et — kan man icke veta. Att Nils Andersson iakttagit tystnad beträffande orsakerna till sitt tidigaste uppteckningsarbete, vilket hittills tycks ha varit obekant, kan väl bero på, att han som ung jurist fått den erfarenheten att slutresultatet är allt och att det är onödigt att lägga kort på bordet i förtid.

Hur började den skånska låtupptecknaren? Genom förfrågan hos arkivarien, fil. dr Inge-
mar Ingers, erfaren kännare av skånska all-

mogetraditioner av olika slag, även sånglekar och visor, har Otto Andersson (s. 46 f.) kunnat redogöra för ett protokoll i Skånska landsmålsföreningen (15/5 1887), vari omnämnas att herrar P. Larsson och N. Andersson valdes "att på föreningens bekostnad resa ut till Askeröd för att uppsamla värdefulla melodier och berättelser". I ett senare protokoll omnämnas att denna resa icke låtit sig förverkliga men att de båda studenterna hade att "på herr P. Larssons initiativ" gjort andra resor i Skåne och "inhämtat en storartad samling av folkmelodier".

Nils Andersson var då nära nog en novitie. Han hade året innan avlagt studentexamen vid 22 års ålder på Katedralskolan i Lund. Larsson var då en rätt erfaren student och fyra år äldre. Ingers säger om Per Larsson, att han i främsta rummet var intresserad för sagor och sägner. En likhet mellan Andersson och Larsson var, att de i unga år sökt lära sig spela fiol och slutat därmed, dvs. de hade icke lyckats lära sig detta. Följden härav blev olikartad hos de båda. Persson beslöt sig för att uppteckna texter, men Nils Andersson skaffade sig en flöjt — och blev melodiupptecknare. Som vi nedan skola se finns det ingen tvekan om att icke Per Larsson ledde Andersson som planerare och ledare av de första skånska uppteckningsresorna. Säkert väckte det stor glädje i Landsmålsföreningen, att en skånsk melodiupptecknare erhållits. Allt sedan sin begynnelse 1875 hade föreningen haft en rad förträffliga samlare bland sina medlemmar såsom E. K. Böös, sedermera stadskomminister i Lund (57 sånglekar, bra upptecknade men inga melodier till dem), Hans Emil Larsson, sedermera museichef i Malmö (ett 30-tal bra sånglekar men inga melodier), Anders Malm, sedermera förste bibliotekarie vid universitetet (65 bra sånglekar, inga melodier) och många flera utmärkta upptecknare. Men ingen av dessa hade lämnat melodier.

Det är klart att i en sådan förnämlig upptecknarförsamling skulle en musikupptecknare mottagas med stor glädje, även om han inte kunde behandla spelmännens instrument utan höll sig till flöjten, ett instrument som också har många goda kvalifikationer. Att novitien var säker och duktig märkte man snart och föreningen fick mycken glädje av honom.

Nils Andersson började icke på hemmaplan.

Visserligen publicerade han redan i Svenska landsmål en del polskor och andra yngre melodier (valser) efter Barsebäcksspelmannen Per Munkberg men han säger då, att polskorna äro från spelmannens efterlämnade notböcker och de yngre dansmelodierna äro upptecknade ur minnet. Den av Skånska landsmålsföreningen år 1889 i Lund utgivna boken med genom föreningens försorg i landskapet insamlade allmogetraditionerna, Teckningar och toner . . ., innehåller en del vismelodier från Hofterup, Nils Anderssons hemsocken. Att han upptecknat dessa är säkert, men det kan också vara gjort "ur minnet". Vem som upptecknat texterna uppgives icke. Vistexterna meddelas i boken under den särskilda rubriken "Visor", medan däremot det av Nils Andersson anskaffade melodimaterialet publicerades som "Folkmusik". En säregenhet för hans sedermera så omfattande samlingsarbete kan sägas vara, att det skedde under resor utanför hans egen hembygd, om man härmed menar de socknar, som Hofteruparna och Barsebäckarna kände närmare till. Nils Andersson blev som melodisamlare en farende svend, det är hans storhet — och hans svaghet, skulle man kanske kunna tillägga.

Våra äldre samlare av med melodier försedd folkdiktning såsom visor och sånglekar gingo tillväga på ett annorlunda sätt. De "arbetade på hemmaplan", började med närmast boende traditionsbärare och utvidgade kretsen nära nog i koncentrisk form allt eftersom uppteckningarna fortlöpte. Här bör man dock betona att dessa samlare tillvaratog *vokalmusik*. Det kan givetvis ligga annorlunda till, då det gäller *instrumentalmusik*.

Leonard Rääf och Johan Wallman, vilka på 1810-talet upptecknade de visor och sånglekar, som publicerades senare i Svenska fornsånger, fick sitt första och bästa material från resp. Kisatrakten och Ydre härad samt Linköpingstrakten (Landeryd och Slaka). När de med sina medhjälpare voro färdiga med hembygden, där de sedan ungdomen kände till meddelarna, deras språk och sedvänjor, utvidgades arbetet på den lagda grunden genom intresserade i andra bygder. Det mest intensiva och djuplodande bygdarbetet beträffande vokala melodier och tillhörande texter utfördes av den unge prästen Levin Christian Wiede på Vikbolandet under ett par år på 1840-talet.

Med sin fiollåda gick han från hus till hus, från by till by bland sina församlingsbor och upptecknade deras visor, antecknade de visträck, som funnos hos dem osv. Hans prydliga samling Svenska folkvisor förvaras i Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens arkiv. De äro opublicerade och därför blott kända av ett fåtal. Gunnar Olof Hyllén-Cavallius vis- och sångleksuppteckningar ligga även med sina melodier opublicerade i Kungl. biblioteket. Bättre har det gått för de gotländska samlarna P. A. Sävle och Aug. Fredin, vilka arbeten äro i tryck liksom Karl-Erik Forsslunds och hans medhjälpare Carl Gudmundsson och Karl Sporr melodier från Dalarna. Beträffande kvantiteten överglänsas de av Nils Anderssons samlingar, vilket kan förklaras av tillvägagångssättet.

Nils Anderssons första resor

Nils Anderssons första resor ha som förut nämnts skildrats översiktligt i boken (s. 46 ff.). Vi kunna här framlägga den troligen första uppteckningen av de två kompanerna från Skånska landsmålsföreningen, Per Larsson, initiativtagaren till resan, och Nils Andersson, den blivande storsamlaren. Denna, tydligen mycket litet kända uppteckning, finns i Landsmålsarkivet i Lund: LAL 75 med melodiupteckning av Nils Andersson efter en av Per Larsson tillrättalagd text, LAL 74 s. 5 med den av Per Larsson ändrade texten samt LAL 89 innehållande den av meddelerskan sjungna texten.

Man får här reda på att Per Larsson var född 1860 i Snårestad, Ljunits härad. Efter denna underrättelse är det fullt tydligt, att Nils Anderssons första uppteckningsresa gick till Per Larssons "hemmaplan" och det är nog så, att alla hans resor till Ystadstrakten äro planerade av Per Larsson, som introducerade honom bland spelmännen, vilka, huru berömda de än blivit i bygden, dock icke fått sitt rykte spritt till Lund eller Barsebäck.

Man läser här också den i sammanhanget intressanta uppgiften, att Per Larsson nu blivit kassör vid Skivarps sockerbruk (beläget ungefär två mil väster om Ystad). Denne Per Larsson, som var som ovan nämnts fyra år äldre än Nils Andersson, var säkert den bästa färdledare denne kunde ha fått. Han hade sålunda studerat Evald Tang Kristensens tidskrift Skattegraveren, vilken kan sägas vara

en nyttig läsning för en skånsk upptecknare av allmogetraditionen.

Nils Anderssons melodiuppteckning är så egendomlig, att man hajar till. Att för- och eftersatsen båda äro tretaktiga är icke märkligt. Förtecknen äro för G-moll och försatsen slutar på tonikan. Detta är ingenting att säga om. Det är eftersatsen, som är egendomlig därigenom att den slutar på subdominanten, vilket är unikt och förvånande. Vi får tillskriva denna egendomlighet den 77-åriga traditionsbärserskan. Det är inget fel med noggrannheten i anteckningarna, ty allt redovisas klart och tydligt. Hon var född 1810 i Lindby av Svenstorps socken i Vemmenhög och var gift med grovarbetaren Hans Persson. Denne kallades icke vid namn utan benämndes av alla som Jesper. I anledning därav kallades hans gumma för Jesperskan. De bodde i Norra Vallösa nr 13 i Sjörups socken, Ljunits härad.

Det kan synas vara överflödigt att här i detalj framlägga denna uppteckning, även om den är den första på Nils Anderssons första uppteckningsresa och aldrig förut blivit omnämnd. Men mer än många omskrivande ord utvisar den, hur noggrant de två reskamraterna gingo till verket. Den visar också att Skånska landsmålsföreningen varit en god skola för dem.

LAL 74 s. 5 innehåller Per Larssons något ändrade text efter Jesperskan till den kända sånglek, det rör sig om. Denna text står också under Nils Anderssons melodiuppteckning LAL 75 (str. 1):

:/: Hvad villa de käcka nunnor, Herr
Dommernich? :/:
Sitter, sitter, sant, tro mej, hr Dommernich!

Här tillägger Per Larsson: "(Obs! Orden äro efter Skattegraverens uppteckning ändrade till en mera rimlig och fortsättningen bättre motsvarande lydelse, än Jesperskans Nu villa vi käcka nunnor)."

Med den goda skolning Per Larsson fått, meddelar han naturligtvis traditionsbärserskans egna ord, LAL 89:

Jullek. (Vi meddela här blott den första av de 6 stroforna):

:/: Nu villa vi käcka nunor, hr Dämmernich :/:
Sitter, sitter, san, tro mej, hr D.

Som skånsk upptecknare ansåg han det icke vara lämpligt att göra en jämförelse med Svenska fornsånger från mellersta Sverige.

I Leonard Rääfs uppteckning lyder strofen (med gott latinskt omkväde), Svenska fornsånger 3, s. 188:

Här komma de stolta Nunnor, Herr Domine!
Från de gröna lunder!

Cito, cito citissime, Herr Domine!

("Stolta" nunnor och "gröna lunder" äro en svensk textform, tillkommen efter någon ballad.)

Texten från Skattegraveren har Per Larsson funnit i nr 12, den 15 juni 1885:

1138. Sanglek (här meddelas blott str. 1)

:/: Her kommer de kjække nonner,
hr Dommerniks :/:
— Æder, sæder, sanderlig, hr Dommerniks.

I den tyska formen från mitten av 1700-talet lyder första strofen:

Hier kommen die kecken Nonnen daher
Sera, Sera, sancti nostri Domine!

Det var en sällsynt och intressant sånglek, som upptecknades efter Jesperskan!

Som Otto Andersson skildrar gick resan till spelmännen först till Abekås, beläget vid Skånes sydkust några km från Skivarp. Sedan ställdes färdens norrut och Per Larssons födelsesocken Snårestad besöktes. Till sist for resenärerna åt väster till Börringe nära Svedala, som blev slutpunkten. Fyra spelmän av olika typer besöktes och skörden blev icke mindre än nära 50 melodier, ett utmärkt resultat.

I september 1887 följde redan nästa resa, åt Herrestads härad och året därpå fortsattes de skånska resorna. Det var verkligen en ihärdig och lyckosam folkmusikinsamling som därmed utfördes med ekonomiskt stöd av Skånska landsmålsföreningen.

Vi lyckönska Otto Andersson på det hjärtligaste till det kraftverk, han med denna bok utfört. För lång tid framåt kommer den att stimulera de många läsare, som äro folkmusikens beundrare. I och med bokens utgivande har också Nordiska museet gjort ett lyckokast — som så många gånger förr.

Europeiska furstekronor

Av Lars O. Lagerqvist

HEINTZ BIEHN: *Die Kronen Europas und ihre Schicksale*. 235 s., 114 text-avb., 2 färgpl. Limes Verlag, Wiesbaden 1957.

Detta arbete är — fränsett ett ganska långt inledningskapitel om 67 sidor — en kronologiskt ordnad katalog över så gott som samtliga Europas furstekronor. Det har visserligen utkommit efter Percy E. Schramms grundläggande "Herrschaftszeichen und Staatssymbolik",¹ men bygger dock ej på detta (även om Schramm i vissa fall utnyttjats); författaren fick, som han påpekar i förordet, uppslaget till att efterforska och publicera "einen allgemeinen Überblick über Entstehung, Wesen und Schicksale der europäischen Kronen" då han 1945 satt i krigsfångenskap och läste om hur den tyska rikskronan upptäckts i en luftskyddsbunker i Nürnberg. Sitt material har han sedan samlat under åtskilliga år. Själva katalogen, som omfattar 126 nummer, ger en kort beskrivning av kronornas utseende och historia samt därefter en litteraturförteckning — här figurerar f. ö. ofta Schramms arbete.

I förordet anges vissa principer som följts: sålunda upptas även sådana kronor som ej bevarats till våra dagar men äro kända genom säkra avbildningar; kronor som aldrig personligen burits (t. ex. relikvariekronor) äro ej behandlade; balkanstaternas kronor ha på grund av svårigheten att erhålla upplysningar om dem ej kunnat inkluderas i arbetet. Rec. får anledning att senare återkomma till hur dessa i inledningen uppställda arbetsprinciper tillämpats.

Inledningskapitlet, "Gekröntes Haupt", ger en översikt av kröningens historia i Europa samt av de stater som haft eller ha dylika ceremonier; ävenså behandlas några monar-

kier där kröningsceremonier aldrig förekommit. I samband härmed diskuteras också åtskilliga av de kronor som senare beskrivas i katalogen. Förf. framhåller, hur kronan, ursprungligen betraktad som ett sakralt föremål, småningom blivit berövad denna "magiska nimbus" och förvandlats till ett värdighets-tecken. I de flesta fall har utvecklingen här gett kronorna ett alltmera glänsande yttre, samtidigt som de blivit allt obekvämare att bära. Vissa kungadömen — i de flesta fall rör det sig om sådana som uppstått under förra århundradet — ha aldrig skaffat sig några regalier.² Här (s. 9) gör sig förf. skyldig till en felaktighet: Holland saknar visserligen kröningsceremoni, men har dock en kunglig krona; senast vid drottning Julianas "Eenhuldigung" år 1948 kunde man se den ligga bredvid hennes tron. Denna krona är ej heller behandlad i katalogen.³

I Italien finnas två kungakronor, nämligen

² Att Spanien saknar kungakrona kan bero på att detta land statsrättsligt ända till napoleontiden var att betrakta som sammansatt av flera konungadömen (Kastilien, Aragonien, Leon etc.). Några medeltida kronor äro bevarade från dessa. Någon särskild ceremoni för en kröning av den spanske monarken har aldrig existerat. Filip II lät år 1561 i Madrid försälja Karl V:s kejsrerliga regalier (Schramm, a. a. s. 1031). Portugals kungakrona (kat.-nr 109) tillverkades 1817 i Brasilien för Johan VI och förvaras nu i Lissabon. Den bör ej förväxlas med Brasiliens kejsarkrona (Rio de Janeiro).

³ J. Wap, Gedenkboek der Inhuldigung en Feesttogten van Z. M. Willem II, 's-Hertogenbosch (1842?), s. 18. Tydligt användes kronan för första gången år 1840 vid Wilhelm II:s trontillträde; den hade tillverkats av firman M. Bonebakker i Amsterdam. Kröning har aldrig förekommit i Holland och kronan torde aldrig ha burits. För hänvisningen i denna not tackar recensenten Dr. H. Enno van Gelder, chef för Koninklijk Kabinet van Munten, Penningen en Gesneden Stenen (Haag), och Jhr. Ir. P. F. O. R. Sickinge, direktör för Koninklijk Huisarchief (Haag).

¹ P. E. Schramm, *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik. Beiträge zu ihrer Geschichte vom dritten bis zum sechzehnten Jahrhundert*, I—III, *Schriften der Monumenta Germaniae Historica*, 13: I—III, 1955—56.

den medeltida s.k. järnkronan (sist använd vid Napoleons kröning 1805) samt den för Napoleon tillverkade italienska kungakronan (järnkronan återbördades nämligen efter hans kröning till Monza, där den fortfarande förvaras), nu i Milano. De ha dock aldrig använts av huset Savoyen annat än vid begravningsceremonier. Frånsett några antydningar härom (s. 9 och 13 f.) behandlas ej en i Italien fortfarande förekommande kröningsceremoni, nämligen påvens; ej heller är dennes tiara upptagen i katalogen, något som man dock kunde ha väntat sig.

Efter några rader om Maria Teresias och hennes son kejsar Josefs inställning till kröningen — Maria Teresia kallade en gång i ett brev den bömiska kronan för "Narrenhäubl"⁴ — går förf. något inkonsekvent över till den äldre medeltiden och kronans uppkomst från antika förebilder. Den tyska kejsarkronan diskuteras; rikskronan överfördes 1796 från Nürnberg till Wien där den ännu förvaras. Tyska Riket lyckades år 1870 ej erhålla denna symbol; de planerade nya kronorna blevo aldrig tillverkade, men en i katalogen omnämnd trämodell av kejsarkronan tillkom (numera förlorad). Förf. utgår här från de förslag till kejsar-, kejsarinne- och kronprins-krona, som professor Emil Doepler d.y. på 1880-talet utförde och efter vilket förstnämnda trämodellen tillkommit. Det kunde ha påpekats, att "förslagen" bygga på de officiellt fastställda kronbeskrivningarna av den 15 oktober 1871.⁵ Kejsarkröningarna fram till "det heliga romerska rikets av tysk nation" upplösning genomgås därefter (s. 17—20). Med en

⁴ Denna uppgift väl från Schamm, a. a. s. 1060.

⁵ O. Neubecker och V. Valentin, *Die deutschen Farben...*, Leipzig 1928, s. 113 ff. (Kaiserliche Erlasse vom 15. Oktober 1871 über die kaiserlichen Embleme nebst genauer Beschreibung). Doepler var ej heller den som kommit med förslagen till de 1871 antagna kronformerna; dessa hade dryftats mellan kronprins Fredrik och Bismarck innan den sistnämnde brevlades framlade dem inför kejsaren. Kronprinsen i sin tur hade mottagit förslag i ärendet från statsrådet friherre von Köhne, och många andra promemorior och artiklar existera (Neubecker, a. a. s. 95 ff.). För denna och flera andra här utnyttjade litteraturhänvisningar tackar recensenten förste antikvarien Nils Ludvig Rasmusson.

viss bitterhet går förf. även in på de gamla riksregaliernas och tyska kungakronornas "förnedring" under och efter andra världskriget.

Efter att ha behandlat gravkronor och i synnerhet då de i Palermo ur de kungliga och kejsarliga gravarna upptagna, övergår Biehn så till att skildra kronor och kröningsceremonier, land efter land. Från Ryssland har han fått ett värdefullt material till sitt förfogande; i katalogen beskrives och avbildas — till största delen — Kremles stora skatt av kronor. Paul I:s kejsarkrona har dock försvunnit och den för samme härskare tillverkade georgiska kungakronan finns sedan 1924 i sovjetrepubliken Georgiens ägo; förf. har ej lyckats få några uppgifter om denna.

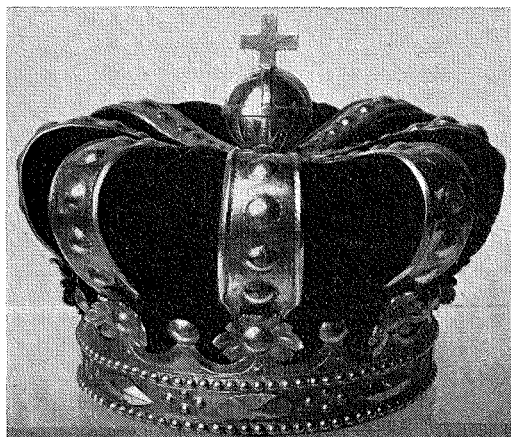
Utrymmet tillåter ej referat av hela inledningskapitlet. Något skall dock sägas om vad förf. nämner beträffande de nordiska länderna (dessutom behandlas i följande ordning: Frankrike, Böhmen, Österrike, Spanien, Portugal, England, "Frauenkronen"(!), Pfalz, Preussen och övriga tyska kungarikerna samt Polen).

I sin skildring av svenska kungahyllningar och kröningsceremonier börjar förf. med Mora stenar. Det är väl tvivelaktigt, om Kristian I verkligen kan beskyllas för att ha låtit förstöra denna anläggning (jfr G. Holmgren i *Historisk tidskrift* 1954, s. 1 ff.). Erik XIV:s kungakrona, som ju fortfarande framlägges vid riksdagens öppnande, ägnas (s. 43) mycken uppmärksamhet; kungens olycksöde skildras något känslösamt. Tydligt har förf. här med all rätt lagt märke till vilket enastående vackert guldsmedsarbete Sverige här har; den pryder nämligen i färg bokens omslag. Den andra av bokens tre färgbilder ägnas Lovisa Ulrikas vackra krona i silver och diamanter tillverkad 1751 med drottning Maria Leszczyńska av Frankrike (Ludvig XV:s gemål) som förebild. Att påstå att den tillkommit "im Zeitalter des Absolutismus" är väl riktigt om man så vill karakterisera det samtida Europa; på Lovisa Ulrikas Sverige passar det illa.

Bland de felaktigheter som vanpryda detta något inkonsekvent disponerade kapitel kan nämnas uppgiften (s. 53), att Georg IV av England som prins av Wales var regent för

”seinen zeitweilig wahnsinnigen Bruder”(!). Förf. gör gällande (s. 52), att vid Cromwells begravning den engelska kungakronan utställdes vid dennes kista; detta kan icke vara möjligt, emedan samtliga engelska kronjuveler efter Karl I:s avsättning år 1649 värderades och kort därefter nedsmältes, något som förf. själv relaterat på föregående sida. De nu beagnade äro alla tillverkade 1661 eller senare.⁶

Den beskrivande katalogen (s. 79 ff.) är, som nämnts, uppställd i kronologisk ordning och innefattar 126 nummer, varav 114 äro illustrerade. Den i förordet uttalade principen att de kronor, som ”niemals persönlich getragen wurden” ej skola upptagas, har som ovan framgått ej följts konsekvent. Visserligen kan man förmoda, att åtskilliga medeltida votivkronor (förf. tar t. ex. med alla de i skattefyndet från Fuente de Guarrazar vid Toledo påträffade, västgotiska votivkronorna) ha burits innan deras ägare skänkte bort dem, men i åtskilliga fall ställer man sig något tvivlande till detta. Det s. k. Stockholmsrelikvariets krona behandlas och avbildas; litteraturen refereras sorgfälligt utan att förf. här intar någon egen ståndpunkt. Begravningskronorna ha ju onekligen på ett sätt burits, men å andra sidan är här katalogen ej fullständig. Av dylika svenska begravningskronor behandlar förf. Erik den heliges, Gustav Vasas och Johan III:s i Uppsala domkyrka, men däremot fattas Karl IX:s och Kristina d. ä:s i guld,⁷ ett par synnerligen vackra guldsmedsarbeten, som upptagits ur gravarna och utställets i Strängnäs domkyrka, samt Maria Eleonoras och Karl X Gustavs,⁸ även de i guld, och den vid kungliga

1. Den svenska kungliga begravningskronan, förgyllt silver, 1782. Skattkammarsamlingen nr 4. Foto Kungl. Livrustkammaren. Tidigare ej publicerad.

svenska begravningsceremonier — senast vid Gustav V:s jordfästning 1950 — på kistlocket placerade, som är ett ganska enkelt arbete i förgyllt silver⁹, fig. 1.

I övrigt upptagas i katalogen alla svenska kungliga kronor. Författaren följer här Cederströms arbete (1942). En anmärkning: på s. 196 talas om ”Jean Erik Rehn”, feltryck för Rehn.

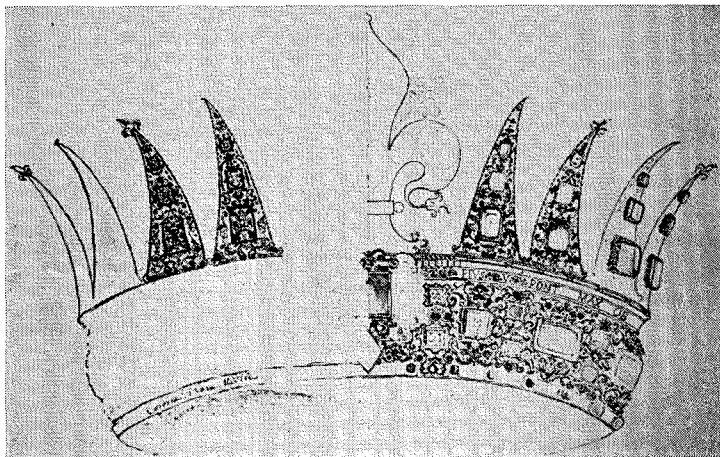
Utöver de svenska kronorna äro ju de norska av särskilt intresse, tillkomna som de äro under unionstiden. Drottningkronan är liksom kungakronan ett verk av den svenske

⁹ Synbarligen har Biehn ej känt till någon annan litteratur rörande de svenska kronorna än R. Cederström, *De svenska riksregalierna . . .*, Stockholm 1942 (och till riksregalierna räknas ej begravningskronor) samt B. Thordeman, *Erik den heliges kungakrona* (Erik den helige, 1954), i vilket sistnämnda arbete även Gustav Vasas och Johan III:s gravkronor nämnas (s. 281). Martin Olssons i Rig 1958 av Sigurd Wallin anmälda Vasagraven i Uppsala domkyrka, I—II, Stockholm 1957 (med goda bilder) har av tidsskäl ej kunnat beaktas, vilket däremot kunde ha varit fallet med de ovan i not 6 och 7 nämnda arbetena. — Den nuvarande svenska begravningskronan är ej tidigare publicerad. Den har åtta byglar, slutande i en korsglob, samt svart kronfoder; den tillverkades 1782 och användes första gången vid drottning Lovisa Ulrikas begravning. För denna upplysning tackar författaren kammarrådet Erik Åberg.

⁶ G. Younghusband och C. Davenport, *The Crown Jewels of England*, s. 6 ff., London 1919. Jfr även London Illustrated News, *Coronation Record Number*, 1937, s. 23, där en samling av rekonstruktioner av engelska kungakronor från 1000-talet t. o. m. Karl I avbildas.

⁷ Flera gånger kortfattat publicerade, nu senast av E. H. Bergquist, *Strängnäs domkyrka, Sörmlandsbygden 1957*, s. 65. Se också E. Bohrn, *Strängnäs domkyrka, Eskilstuna 1950*, s. 29 och bild s. 25.

⁸ Maria Eleonoras förvaras fortfarande i hennes kista i Riddarholmskyrkan, medan Karl X Gustavs upptagits och nu finns i Kungl. Livrustkammaren. Jfr Martin Olsson, *Riddarholmskyrkan, Sveriges Kyrkor*, bd II, Stockholm 1937, s. 410 f., 414, 435.

2. Toscana, storhertigens krona. Teckning från 1700-talets början i Victoria and Albert Museum, London. Efter *The Burlington Magazine* 1955.

hovjuveleraren E. A. Zethelius; kronprinskronan är tillverkad av en juvelerare i Oslo, Hermann Øiseth. Uppgiften (s. 209) att drottningkronan tillverkats för Desideria är korrekt men ger det intrycket, att hon kröntes som norsk drottning, vilket ej var fallet. Förf. preciserar ej kronornas tillkomstår, vilket emellertid är möjligt att göra. Kungakronan fanns redan vid Karl XIII:s begravning (var den möjligen tillverkad 1815, då det var tal om att han skulle krönas?) och överfördes sedan till Norge, där den senare på året användes vid Karl XIV Johans kröning; denne hade f. ö. tagit initiativet till förfärdigandet av alla kungaregalierna. Kronprins Oskar bar 1818 i Trondheim den svenska kronprinskronan. När Desideria 1823 återvände till Sverige och 1829 kröntes i Stockholm tillverkades en norsk drottningkrona, som dock ej kom till användning för henne. Kronprinskronan tillverkades på initiativ av stortinget år 1845, men då Oskar I aldrig kröntes i Norge kom kronprins Karl ej att bära den. Det är väl tvivelaktigt, om den någonsin kommit till användning.¹⁰

Av de många övriga intressanta och ofta föga kända kronorna kan givetvis här ej redogöras för alla. Än en gång vill recensenten framhäva värdet av att man här får ta del av en beskrivning av hela den ryska kronskatten.

¹⁰ Jfr Kongen kronas, Kristiania 1906. För hänvisningen tackas førstekonservator Carsten Svarstad, Oslo.

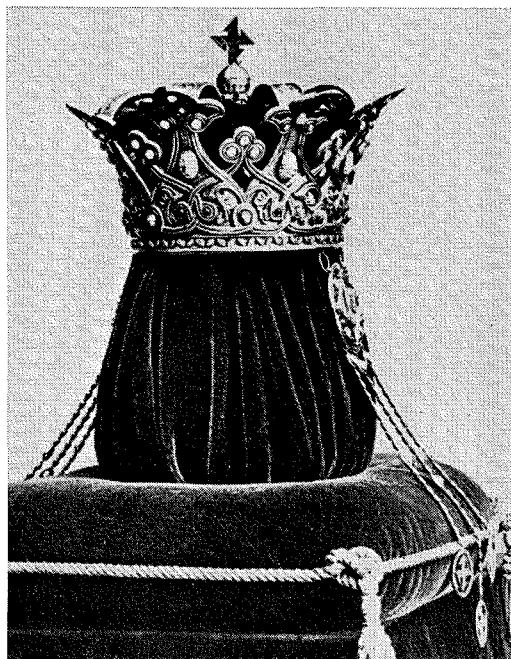
Några kurfurste-”hattar” synes egendomligt nog ej vara bevarade till våra dagar, men flera ärkehertigliga ”hattar” från Österrike erinra starkt om de förutnämnda såsom vi känna dem från talrika avbildningar. Den skotska kungakronan, den enda (åtminstone till större delen) medeltida krona som bevarats i Storbritannien (kat.-nr 56, avb. 55), förvaras fortfarande i Edinburgh men har ej burits sedan Karl II:s kröning; recensenten vill dock tillägga, att den var framlagd vid en kyrklig ceremoni i Edinburgh, i vilken Elisabet II deltog efter sin Londonkröning. August den starkes polska kungakrona (kat.-nr 85, bild 81), som förvaras i Dresden, sitter på en efter levande modell utförd vaxbild av konungen med peruk. Medan Paul I:s kejsarkrona är förlorad (kat.-nr 99; förf. avbildar som fig. 93 en av Fabergé tillverkad miniatyr av denna), förvaras fortfarande i Kreml den krona (nr 100, bild 94) som malteserorden överräckte till samme monark, när han som erkänsla för den fristad han erbjudit den förjagade orden valdes till dess stormästare. — Napoleon I:s sällsynt fula, endast i förgyllt silver och koppar utförda kejsarkrona (kat.-nr 101, bild 95) borde liksom andra här upptagna (jfr ovan sid. 86 f.!) i enlighet med förf:s i förordet uttalade principer ej ha medtagits — den bars nämligen aldrig av kejsaren! (Detta endast som ett påpekande av hur ohållbar denna förf:s princip har blivit för honom när han väl börjat sammanställa katalogen.) Höjden på Napoleons krona synes vara i lägsta laget,

2,5 cm — givetvis ett tryckfel för 25. Intressantast är också de i början av 1800-talet upprättade tyska kungarikenas (Bayern, Württemberg) kronor (för Bayern finns också en drottningkrona; Sachsen tycks ej ha förfärdigat några regalier). Preussen lät till Wilhelm II:s kröning 1889 förfärdiga en ny kungakrona, men karkasserna (dvs. kronorna berövade sina stenar) till 4 tidigare kunga- och drottningkronor finnas bevarade. De sist tillkomna kronorna i vår världsdel äro prins Wilhelms av Sverige (1902) samt en del engelska, t. ex. Georg V:s indiska kejsarkrona (1911), Edwards (VIII), prins av Wales (1911; använd vid hans "utropande" till prins av Wales vid Carnarvon Castle s. å., förvarad i Cardiff, till skillnad från den andra Waleskronan, som finns i Towern), samt drottning Elisabets (Georg VI:s gemåls) till kröningen 1937.

I en stor förteckning som denna brukar det alltid vara något som fattas; som redan framgått gäller det även här. Förutom den påvliga tiaran, den holländska kungakronan samt vissa begravningskronor vill förf. nämna den monegaskiska furstekronan, som finns utställd i borgen i Monaco och som senast 1949 användes vid den kyrkliga ceremoni då Rainier III invigdes i sin värdighet: den var då framlagd vid furstens tronstol.¹¹ Balkanstaternas kronor har författaren ej lyckats få närmare upplysningar om, säger han, och såvitt recensenten kunnat utröna äro de opublicerade. Rumäniens kunga- och drottningkronor användes, såvitt bekant, sista gången vid Ferdinands och hans gemål Marias kröning i Alba Julia 1922 (efter Siebenbürgens införlivning med Rumänien under första världskriget).¹²

¹¹ Vänlig upplysning av amanuensen fil. lic. Jon Peter Wieselgren, Stockholm.

¹² Bilder av det krönte kungaparet finnas i den samtida tidningspressen, se *The Illustrated London News*, 21 okt. 1922, s. 622, och 28 okt. s. å., s. 681. Ferdinands var en bygelkrona tillverkad av kanonmetall (troligen från erövrade turkiska kanoner), medan Marias var öppen och av guld samt tillverkad i Paris, fig. 3; hon kröntes av konungen själv. Jfr också *Annual Report of the Master of the Royal Mint*, London 1927, pl. A:3—4, som avbildar ett mynt, på vars åtsida Ferdinand I är framställd i kunglig skrud med krona, och vars fransida visar drottning Maria i samma utstyrel.

3. Den rumänska drottningkronan, guld. Tillverkad 1922 i Paris. Efter *Illustrated London News* 1922.

Av de forna italienska staterna hade åtminstone tre kronor, som Biehn ej känner till: republiken Venedig, storhertigdömet Toscana och konungariket De Bägge Sicilierna. Den venetianske dogen bar en slags juvelprydd mössa, slutande i ett horn; dess utseende är så väl säkerställt genom samtida målningar och myntbilder, att författaren mycket väl borde ha kunnat ta med dem i katalogen.¹³ Detsamma gäller de toscanska storhertigarnas strålkrona, första gången använd då Pius V år 1569 i Vatikanens kapell krönte Cosimo I (de Medici). En teckning från 1700-talet av denna är bevarad, fig. 2. Storhertigarna begravdes i allmänhet med kronor och trots

¹³ Jfr även bilder hos F. Ongania, *La Basilica di San Marco in Venezia...*, I, Venedig 1888, s. 24, fig. 2, med bilder av dogemössan från 800-till 1700-talet. Det är naturligtvis tvivelaktigt om bilderna av de äldsta "mössorna" ha något dokumentariskt värde. Först på 1300-talet synes denna ha fått sitt karakteristiska utseende med en baktill uppstående, hornliknande "topp". "Il cornu ducale" förstördes 1797.

gravplundringar finnas två av dessa i behåll, nämligen Cosimo III:s (död 1723)¹⁴ och Giangastones (död 1737) i förgylld oädel metall, vartill kommer att moderna kopior (från 1907) av denna säregna krona pryda de sex storhertigarnas sarkofager i Furstarnas kapell i San Lorenzokyrkan i Florens. I konungariket De Bägge Sicilierna förekom också kröning; åtminstone Karl III undergick år 1736 denna ceremoni.¹⁵

¹⁴ Se härom J. F. Hayward, *An Eighteenth-Century Drawing of the Grand-Ducal Crown of Tuscany*, *The Burlington Magazine* 1955, s. 308 ff., samt recension av Biehns arbete (sign. J. F. H.), *ibid.* 1959, s. 35 f.

¹⁵ Konungen kröntes i Palermo, enligt A. F. Becattini, *Storia del regno di Carlo III di Bor-*

Biehns arbete är, trots sin katalogkaraktär, en intressant läsning och utgör ett med stor möda sammanställt, värdefullt material. Det är mycket sorgligt att läsa hur illa många av de europeiska regalierna ända in i våra dagar behandlats — omgjorts, sålts eller t.o.m. nedsmälts. Den fara för förstöring som ligger i själva deras höga värde som föremål av ädelmetall och dyrbara stenar gör det också högst önskvärt med publikationer av detta slag.

bone... , Venedig 1790, s. 91, med den krona, "che aveva ornata la fronte del celebre Federigo II. di Svevia, e di Alfonso d'Aragona". Den krona som avbildas bredvid konungen på försättsplanschen i Becattinis arbete är emellertid en "modern" bygelkrona!

Parkettgolv

Av *Sigurd Wallin*

ARVID LUNDSTRÖM: *Parkettläggarna*. Svenskt liv och arbete nr 24. Nordiska museet, Stockholm 1959. 120 s. ill. Pris kr 10:—.

Parkettgolv i modern mening är en fabriksvara som bygger på det senaste århundradets industri. Men varan, som snickerifabriken levererar, skall förvandlas till ett färdigt bruksföremål, ett golv. Detta sker genom hantverksarbete och t. o. m. ett så renodlat sådant att det oftast utföres av en enda man. Det är parkettläggarens hantverk.

Här gäller det alltså en industri och ett hantverk, vilkas uppkomst- och förvandlingsprocess ännu ligger i öppen dag och kan uppfattas i det fortlöpande spelet mellan orsaker och verkningar utan allt spekulativt teoretiserande. Ty marschtakten har varit hög under den korta följd av årtionden som berättelsen omfattar.

Detta är det omedelbara intrycket inför Arvid Lundströms yrkesskildring. Han är en

hantverkare och yrkesorganisatör som lägger fram krönikan med både klarhet och rikedom på exakta detaljer. Den okunnige läsaren finner sig helt instruerad och njuter åtminstone den tillfredsställande illusionen av att förstå hela samspelet mellan industrivarans förnyelser och hantverksarbetets anpassningar. Är läsaren därtill allmänt inställd på ett historiskt betraktelsesätt, kan han njuta enkelt och direkt av denna raska exposé av ett historiskt förlopp inom gripbar nutid. Läget skiftar från stund till stund under det ständiga trycket av faktiska förhållanden, råvaror, nya maskiner, handverktyg, arbetsmetoder och arbetsförhållanden. Synpunkten på dramat är också enhetlig: från parkettläggarens knästående arbetsställning håller den konsekvent kvalitetens och hantverksskicklighetens linje.

Fabrikstillverkningen av parkett började med att framställa kvadratiska rutor, antingen fanerade eller kompakta. De förra bestod av en omkring 60 × 60 cm:s blindruta av furu,

belagd med ett mönster av omkring cm-tjocka ekfanerbitar. De kompakta rutorna — i allmänhet mindre — voro sammanfogade av ekbitar som räckte genom rutans hela tjocklek, omkring 2,5 cm. Det geometriska mönstret kunde göras rikare genom infällda ränder av allehanda finare träslag. Parkettrutorna hade runt kanten en not och fogades vid inläggningen i golvet tillsammans med lösa slejfar och spikades fast på ett undergolv av trä.

Närmast efter rutparketten följde stavparketten. Fabriken levererade nu lösa raka stycken — s. k. kortstav — alla i samma format och med ett förhållande mellan längd och bredd som tillät läggning i ett antal växlande flät- och rutmönster, av vilka det mest använda blev fiskbensmönstret. Stav för stav spikades på undergolvet.

Snart övergick man från spikningen till att klistra fast staven på underlaget, som då ej längre behövde vara ett undre trägolv. Det allmännaste bindemedlet blev asfalt, som kunde användas antingen kall eller kokhet.

Men fabrikerne fortsatte att variera sin vara med den allmänna tendensen att låta maskintillverkningen överta alltmer av arbetet. Det tog formen av parkettbräden, i vilka ett flertal stavar redan voro hopfogade men ändå kunde bilda växlande mönster genom olika sammanläggningar. Så kommo lamellbräder gjorda av flera skikt av furulameller, hoplimmade i kryss, och överst ett slitskikt av lövträ, oftast ek.

När man sen också hör talas om hela rutor i samma slags lamellkonstruktion, tycker man sig på sätt och vis vara tillbaka vid utgångspunkten, fastän varje steg på vägen naturligtvis varit ett tekniskt framsteg.

Framstegen ha också gällt inläggningsmetoderna. Parkettläggaren, som från början var fabriken utsände, men som utvecklade sig till en självständig företagare, behövde en utrustning av hyvelbänk, notmaskin, kilar, spik, borrar, vagn för asfaltkokning, skrubb- och putshyvel, sickel, sicklingshyvel, putsskrapa, bonvax, ryktborste och tunga bonborstar.

Fabrikstillverkningarnas framsteg ha betytt motsvarande förenklingar i hantverksarbetet på golvet. Till slut har t. o. m. fästandet vid underlaget bytts ut mot att parketten lägges på ett lager av torr sand eller glasullsmatta,

s. k. flytande golv. Parketten hophålles av ett system av bandjärn med utstansad tunga som fäste för bräderna. Resultatet kan bl. a. bli ett behagligt fjädrande golv.

Det som var hantverksarbetets tyngsta beståndsdel, putsningen, har lagts under maskinerna. Och t. o. m. den slutliga prepareringen av ytan, det en gång så omständliga bonandet, är till stor del utfört när dagens parkettläggare med stor aktsamhet lägger samman delarna till ett färdigt golv.

Detta skelettmässiga referat av en läsare utan yrkeskunnighet kan väl vara missvisande, men det återger något av det denne läsare trott sig finna i framställningen. Författaren själv ser i sin krönika om industriparketten en lyxvaras övergång till allmännyttig bruksprodukt. Men som själv hantverkare ömmar han i varje ny situation för hantverkets svårigheter eller dessas successiva avlyftande. Växelspelet är dubbelsidigt: lättnaderna i hantverksutövningen lätta också på hantverkarens roll. Men alltjämt behöva de båda elementen varandra, maskinen och handaskickligheten.

Att samla upp och ta vara på hantverkarnas egna yrkesminnen har varit upphovet till denna yrkesbok liksom till hela raden av andra dylika som gått före den i samma skriftserie från Nordiska museet. Här har författaren gjort uppteckningar bland de äldre årgångarna av parkettläggare och lämnar ett referat därav från några utvalda bland dessa. Och det lyser fram att de kunde haft oändligt mycket mer att tala om än det urval han funnit värt att föra vidare, men också att hans egen yrkes-skildring ofta bygger även på deras.

Men denna framställning visar också på ett ovanligt klart och påtagligt sätt hur begränsat till sin livslängd det klara levande mänskliga minnet är, och hur nära bakom oss den gräns står såsom en vall av tät dimma, bortom vilken sängen råder under lagar av en helt annan art än de strikt bokstavliga sanningens, den som vi bruka kalla den solklara. Uppfattningen av den förindustriella tiden, sådan den här skymtar fram ur den muntliga traditionen som huvudkälla, har sitt främsta intresse som sägenbildningsprov. Det ges här ett exempel på detta, som är lärorikt därför att den muntliga berättelsen genomgående kan kontrolleras av historiskt vetande. Det gäller det rikt smyc-

kade Kungsgemaket i Kalmar slott från Vasatiden. Ett det mest extraordinärt påkostade parkettgolv, utan motstycke i hela Sverige, finnes i detta rum. Det skall enligt berättelse vara utfört på 1850-talet av en man som hette O. Pettersson. Men, berättas det vidare, tidigare har här funnits ett parkettgolv som fått förfalla. Ingen vet nu hur det såg ut eller vem som lagt det. Men man tror att det gjorts av samma utlänningar som tillverkat väggarnas intarsia. Man tänker sig också att det nuvarande golvet är någon slags kopia av det forna. En parkettläggare har hört berättas om detta att det lagts in under Erik XIV:s tid av en snickare som hette Hansson. Kungen skulle själv ha hjälpt till. Mot slutet av arbetet skulle Hansson blivit sinnessjuk och hängt sig, varpå kungen själv gjort golvet färdigt.

Det saknas visst inte hjälpmedel att kontrollera den sagan mot den historiska verkligheten. Tvärt om kan hela förloppet läsas ut ur bevarade handlingar som ge rent besked, åtminstone om man har tillgång att fråga riksantikvarien Martin Olsson, som just är fördjupad i slottets byggnads- och inredningshistoria. 1800-talsgolvets tillkomst kan sålunda följas i alla enskildheter och de agerande personerna besitta full verklighet. Före dess tid har inget konstmässigt golv funnits i rummet. Detta kan lika klart utläsas ur handlingarna. — Att sagans fladder för in vansinne i Erik XIV:s omgivning är fullt riktigt ur dess drömlogiska sätt att kombinera. Historisk kunskap har nu andra hjälpmedel.

Med den stora arkitekturhistoriska litteratur som under den senaste mansåldern växt fram rörande vad som hänt i städerna och på lantgårdarna i Sverige, har man rätt att vänta att också en sådan sak som golvbeläggningen skulle vara ventilerad och klarlagd. Men nu förhåller det sig nog så att de representativa byggnaderna ha att bjuda konsthistorikern så många andra omfattande och lockande element att dessa oftast stulit bort uppmärksamheten från golven. Men långt ifrån helt är detta dock fallet. Även om man ännu saknar en önskvärd allmän sammanfattning, kan nog ett och annat av vad en sådan en gång kommer att innehålla, redan nu läsas ut ur spridda historiska notiser.

Ett representativt husbygge, som åstadkoms

med anspråk på perfekt arkitektur och ständsmässig beboelighet, har också krävt monumentalitet i detta ords tekniska specialbetydelse av gedigen varaktighet. I fråga om golven har det framför allt varit stengolven som kunnat fylla detta krav. Utom i trapphus och dylika utrymmen har också stengolvet sedan gammalt haft sin givna plats i en av den representativa bostadens stora salar, vilken regelbundet återfinnes just under benämningen stensalen. Att stengolven mönstrades med olikfärgade stensorter ligger så nära som möjligt till hands. Från ett enkelt schackrutsmönster av kvadratiske plattor i två färger kunde man gå upp till de konstmässiga mosaiker i marmor.

Men i övrigt har träet under hela den nyare tiden varit de svenska hemmens mest brukade golvmaterial, lämpligast efter klimatet och materialtillgången, men också den fasta bostadens mest underhållskrävande element. Barrträsgolven, den stora majoriteten, ha blivit en mätare på en perfekt hemskötsel genom sin fordran på att ständigt skuras, ett tungt arbete som belönats med att resultatet alltid låg inför allas blickar och fötter. Skurgolvet behövde ej heller vara enbart rätt och slätt. I verkligt stora salar kunde en rutindelning göras redan för att undvika oregelbundna plankskarvar, men lika ofta har rutindelningen fått tjäna rent dekorativt ändamål. Exempler kunna hämtas från karolinska träherrgårdars kvadratiske salar, sådana som Skogaholms från Närke och Bysingsbergs i Västmanland.

Det i egentlig mening representativa rummets golv har emellertid alltifrån 1600-talet hos oss varit parkettgolvet, vanligast byggt av ek. Framför allt gäller detta arkitektbyggda hus med konstnärlig kvalitet. Att parkettgolv verkligen uppfyllt kravet på monumental gedigenhet och ett hållfast hantverksarbete bevisas bäst av att de ännu mångenstädes tjäna sitt ändamål även efter så kontinuerlig slitning i århundraden som t. ex. i våningarna i Stockholms slott. Både där och i en mångfald 1700-talsherrgårdar och stadspalats sliter man alljämt på golv från byggnadstiden. Företeelsen kan sägas vara alltför allmän för att motivera exemplifiering med enskilda fall. Men det är också ett exempel på att den dyrbara golvläggning, som parketten var, också i tidens längd visat sig genom sin hållbarhet vara

ekonomisk. Skillnaden mot nu tycks framför allt vara att äldre tiders byggherrar gjort en investering på ännu längre sikt än vad vår tid räknar med.

Till sista är man framme vid tillverkarna. Byggnadssnickierier sådana som dörrar, fönster etc. gjordes i allmänhet på snickarmästarnas verkstäder och insattes på sina platser av deras gesäller. Det har väckt en viss förvåning när man läst i handlingarna för Skokloster att Gottlieb Iwersson — en av det gustavianska möbelsnickeriets främste mästare och Kungl. Maj:ts slottssnickare — år 1791 inlagt ett antal trägolv i slottets förnämsta bostadsvåning i stället för ursprungliga stengolv, tydligen en modernisering för att göra barockrummen beboeligare. Men samme mästare utförde tjugo år senare reparationer på en hel rad av de stora ekparkettgolven i Stockholms slotts förnämsta våningar, vilka golv då betecknades som mycket söndriga.

Det är tydligt att detta ingalunda är undantag, utan att det var snickarmästarna som på sina verkstäder höllo arbetare för hela skalan av specialiteter från det mest krävande konst-

mässiga precisionsarbetet med de fanerade möblernas intarsiakompositioner, närmast ett slags måleri i trämosaik, och vidare ända ned till släta byggnadssnickierier av en art som gränsade till timmermännens fack. Då dessa hantverkstidens parkettgolv oftast äro utförda i rutor och för övrigt i allehanda variationer av rut- och flätmönster, som ännu alltjämt varieras i fabriksvaran, kan man förutsätta att även de gamla parkettrutorna tillkommo i verkstäderna och inlades av folk från dem. Det som mest skiljer den förindustriella tidens verkstäder från våra är väl frånvaron av precisionsmaskinerna. Men dessas uppgift fylldes av välhållna handverktyg i händerna på oförtrutna hantverkare, specialiserade på just den grad av precision som parkettrutorna fordrade. Att de verkligen fyllde dessa fordringar bevisa deras ännu fungerande, numera åldriga tillverkningar. Och svårigheten att för hand göra bra parkettrutor kanske inte framstod så oöverkomlig för en gesäll som på verkstaden stod bänk om bänk med kamrater som lade ut blomstermönster över buktiga möbelfasader.

MARIA ZNAMIEROWSKA-PRÜFFEROWA: *Rybackie narzedzia kolne w Polsce i w krajach sasiednich* (Studia Societatis Scientiarum Torunensis, Suppl. IV). Torun 1957. 326 s. kvarto, 18 pl. och kartor, 52 s. ritningar. Med utförlig engelsk resumé. Pris 141 zloty.

Detta betydande arbete, som behandlar de redskap som användas för ljustring av fisk i Polen och angränsande länder, är tillägnat den nyligen bortgångne framstående etnologen Kazimierz Moszynski. Det är resultatet av tre decenniers forskarmödor och framlägger ett så fylligt material, att det kommer att bli oumbärligt för var och en som i framtiden sysslar med hithörande frågor.

Förf. har i främsta rummet ägnat uppmärksamhet åt de olika typer, i vilka ljustret uppträder, och dessas geografiska utbredning. De kartor hon utarbetat häröver äro mycket instruktiva och ge vid närmare studium många

tankeställare. Frågorna om de större sammanhangen låta sig emellertid knappast besvaras, innan en liknande redovisning skett för andra europeiska länder. Utom för Polen, Vitryssland, Litauen, Ukraina och Estland har hon i detta sammanhang kunnat framlägga ett något så när tillfredsställande antal uppgifter för Ungern, Irland, Storbritannien och Finland. Vad Sverige beträffar bygger hon framförallt på Håkan Fernholms preliminära undersökning (1942), men hon känner också annan svensk litteratur och har på ett tidigt stadium av forskningarna själv besökt vårt land. Det kunde vara frestande att här framdraga en del kompletterande uppgifter från de skandinaviska länderna — Danmark och Norge äro mycket svagt representerade — men utrymmet förbjuder att gå in på detaljer.

Förhistoriskt material har i huvudsak använts endast för jämförelse, men detta hindrar inte att arbetet bör bli av stort värde för arkeologerna. Detsamma gäller i viss mån även det utomeuropeiska etnografiska stoffet.

Framställningen bygger emellertid också på för ändamålet insamlade uppgifter av den muntliga traditionen. Ett imponerande antal meddelare redovisas, omfattande både fiskare och smeder, som förfärdigat ljuster och brandjärn. Material och tillverkningssätt behandlas grundligt, liksom givetvis själva fiskemetoderna och de andra redskap som härvid komma till användning.

Slutligen belyses ljusteringens roll ur ekonomiska och sociala synpunkter, varvid förf. betonar det egenartade förhållandet, att fiskljuster av järn äro ganska sparsamma i det europeiska arkeologiska materialet från tidig medeltid i jämförelse med de närmast föregående århundradena. Under 1800-talet blev ljusteringen å andra sidan utomordentligt vanlig, inte endast i Polen utan även på andra håll i Europa. Förf. anser att detta sammanhänger med att de sociala och ekonomiska faktorerna framkallade ett ökat, av nöden framdrivet tjuvfiske, som i sin tur möttes med en prohibitiv lagstiftning. För vårt lands vidkommande ha dessa förhållanden inte spelat någon större roll. Kollisionerna med de rättsvårdande myndigheterna, varom talrika vittnesbörd föreligga i samband med förbudet, bero knappast på att fångsten hade någon egentlig betydelse för hushållningen. Snarare förelågo här vissa psykologiska betingelser: användandet av ljustret var förbundet med spänning och tävling, och man såg på det som en omtyckt idrott, ett prov på skicklighet och träning.

Eljest vill man livligt instämma i författarens åsikt, att en undersökning som den genomförd är synnerligen väl ägnad att kasta ljus över kausalsammanhanget i kulturutvecklingen. "Against the background of this development a simple work implement is raised to a higher rank in the hierarchy of phenomena of material culture."

Gösta Berg.

Skånes ortnamn. Utg. av Sydsvenska ortnamnssällskapet och Landsmålsarkivet i Lund. Serie A: Bebyggelsenamn. Del 1: *Albo härad.* Av BERTIL EJDER. Gleerupska universitetsbokhandeln, Lund 1958. 126 s. Pris kr 15:—.

Visserligen är ortnamnsforskning i första hand en språklig disciplin, men den tangerar

även andra vetenskaper, och det ges väl knappast ut någon ortnamnsavhandling, som inte skänker något bidrag till den kulturhistoriska forskningen. Det stort upplagda verket Sveriges ortnamn, som utges av K. ortnamnskommissionen, har sedan starten 1906 utkommit med över 40 band från 5 olika län, och Institutet för ortnamns- och dialektforskning i Göteborg har gett ut 11 band i serien Ortnamn i Göteborgs och Bohus län. I dessa serier förtecknas efter vissa principer för varje län (med underavd. härad och socknar) det befintliga ortnamns materialet med angivande av äldre skrivningar och det dialektala uttalet, samt lämnas tolkning eller tolkningsförslag för varje namn. Enligt i stort sett samma principer har nu serien Skånes ortnamn börjat utkomma. (Att serien inte utges under huvudrubriken Sveriges ortnamn, är helt befogat, eftersom vissa av de behandlade namnen försvunnit före Skånes övergång till Sverige 1658.) Ortnamnen skola där publiceras i två serier, en A-serie innehållande bebyggelsenamn och en B-serie innehållande natur- och marknamn.

Det nu utkomna första numret i serien behandlar bebyggelsenamnen i Albo härad, och författaren är docent Bertil Ejder. Stommen i materialet är jordeboksenheterna, vilket gör, att beteckningen bebyggelsenamn ej är fullt adekvat, eftersom vissa jordeboksenheter äro obebyggda, t. ex. åladrätterna vid kusten. Å andra sidan ha medtagits dels namn på äldre numera försvunna bebyggelser, dels namn på yngre hemmansdelar, lägenheter m. m. som ej upptagits i jordebok.

Häradsnamnet, som på 1100-talet skrevs *Al(e)smarc* (*Albo* är från början inbyggarnamn), tolkar Ejder som innehållande trädnamnet *al* eller möjligen ett ord svarande mot det gotiska *alhs* 'helgedom'. Detta sistnämnda synes inte alltför osannolikt. Tidigare har man velat se *alh*-'helgedom' i det numera försvunna *Als härad* i Västergötland, och helt nyligen har K. G. Ljunggren i ett föredrag pekat på möjligheten, att samma *alh*- ingår i *Ales stenar* (tidigare *Als stenar*), namn på vårt lands största skeppssättning vid Käseberga i sydöstra Skåne. Om den senare tolkningen är den riktiga, torde den ifrågavarande helgedomen ha legat vid Ravlunda, där det funnits ett gammalt bygdecentrum.

Det är emellertid inte endast häradsnamnet, som är av kulturhistoriskt intresse. Låt oss se på ett sockennamn som *S:t Olof*. *S:t Olofs kyrka* hade under medeltiden mycket stor betydelse som offerkyrka, ja den var så känd, att dess namn på 1500-talet undanträngde det gamla sockennamnet *Lunkende*, och i stället skrev man *S:t Olofs socken*. Eller låt oss ta en av de minsta enheterna, det numera försvunna *Trattahuset* i Andrarums socken. Det fick sitt namn av att där en gång bodde en med lur utrustad väktare vid Kristinehovs sätesgård.

De person- och kulturhistoriska uppgifterna i den föreliggande delen av Skånes ortnamn äro något fylligare än de i regel äro i K. ortnamnskommissionens serie, men å andra sidan mer knapphändiga än motsvarande i vissa delar av Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län. För den orts- och kulturhistoriskt intresserade ger boken emellertid åtskilligt, och man får hoppas, att de följande numren i serien hålla samma stil.

S.-B. Vide.

KORTA BOKNOTISER

ERICH KUNZE: *Jacob Grimm und Finnland*. FF Communications 165. Helsingfors 1957. 116 s.

Jacob Grimms intresse för finsk folkdiktning, enkannerligen Kalevala, manifesterade sig framför allt i hans bekanta föredrag inför Vetenskapsakademien i Berlin "Über das finnische Epos" 1845. När den internationellt berömda forskaren här framhävde betydelsen av den finska folkloren väckte detta helt naturligt entusiasm i de kretsar, som vid denna tid under stora svårigheter strävade att ge det finska språket och den finska litteraturen rang och värdighet av nationella kulturbärare. Ett yttre tecken på den uppskattning man där ägnade Jacob Grimms Kalevalaforskning var, att han kallades till medlem av Finska litteratursällskapet. I rubricerade undersökning har nu Jacob Grimms vetenskapliga och personliga förbindelser med Finland blivit belysta med hjälp av bevarad korrespondens, som visar, att han redan från 1828, långt innan Kalevala ännu utkommit, och fram till sin död 1863 stod i kontakt med flera av de främsta företrädarna för det finskspråkiga kulturarbetet, Gottlund, Lönnrot, Akiander, Europæus m. fl. Det är dock ingen omfattande korrespondens — de in extenso återgivna breven ryms på ett dussin sidor — men Kunze har förstått att utöver denna direkta brevväxling spåra Grimms inflytande i samtida finsk forskning och debatt, och har vidare givit en värdefull översikt av hans arbeten rörande finska och finsk-ugriska problem. Även ett inslag av svensk lärdomshistoria möter i den kuriösa korrespondensen mellan Grimm och konsulatsekreteraren C. G. Zetterquist, vilken senare hade tagit till sitt livsverk att översätta en finsk folkvisa till så

många språk och dialekter som möjligt.

Kunzes framställning är väl underbyggd och dokumenterad, trots det i och för sig ringa utgångsmaterialet, och man väntar med intresse på det i företalet annonserade, kommande arbetet om den finska folkdiktens betydelse för tysk romantik.

J.-Ö. S.

OLOF S. ERIKSSON: *Kattarpsboken — en sockenkrönika*. Höganäs 1958. 150 s., ill. Pris kr 6:—.

Den här boken är en ny typ av sockenmonografi med små korta avsnitt, kanske ibland alltför korta, där förf. ger glimtar ur bygdens liv. I stort sett är det de sista 150 åren, som passerar revy under rubriker alltifrån Farfars snusdosa till Kattarpssextetten och Den första fackföreningen i nordvästra Skåne. Till denna bygd kom nyheterna tidigt varför det numera är svårt att göra uppteckningar rörande den äldre allmogekulturen. För folklivsstudiet blir därför denna källa av särskilt stort värde. Förf. har kompletterat sitt material med arkivstudier gällande föreningsprotokoll, socken- och byarkiv m. m., men i stort sett är det muntliga traditioner man möter.

Boken är pedagogiskt tillrättalagd för skolbruk och ger genom sina talrika illustrationer en stimulerande omväxling. Den är lättläst, lärorik och rolig. Dock saknar man litteratur- och källanvisningar, som skulle varit till gagn för den som vill tränga djupare i den lokalhistoriska forskningen.

B. A. P.

E. ESTYN EVANS: *Irish folk ways*. Routledge & Kegan Paul, London 1957, xvi, 324 s., 16 pl., 92 fig. Pris 35 sh.

Professorn i geografi vid universitetet i Belfast Estyn Evans har i olika sammanhang verksamt bidragit att sprida kunskap om den folkliga kulturen på Irland. Framförallt blev hans 1942 utgivna arbete *Irish Heritage* en oundgänglig källa för den etnologiska forskningen. Det nu framlagda, rikt illustrerade verket är i viss mån att betrakta som en mycket utvidgad och grundligt omarbetad upplaga av den tidigare boken.

Här ges en koncentrerad men i betraktande av utrymmet märkvärdigt fullständig skildring av bebyggelse, bostadsskick, heminredning, jordbruk, boskapsskötsel och fiske, transportmedel, hemslöjd, årets och livets högtids seder etc. Framställningen är rikt dokumenterad och åtföljes av en omfattande bibliografi. Den är väl ägnad som introduktion till studiet av hithörande förhållanden inom ett av Europas ur många synpunkter intressantaste reliktområden.

I ett par fall tar förf. kartskitser till hjälp för att demonstrera utbredningen av olika redskaps typer, och man märker även i andra sammanhang, att det är en geografiskt skolad forskare som för pennan. Inte heller saknas mången gång tankeväckande hänvisningar till parallellföreteelser i andra delar av Europa och världen i övrigt. Det är väl inte alltid man härvid kan dela författarens synpunkter, men man har alla skäl att känna tacksamhet för det rika kunskapsstoff som han på ett så instruktivt sätt ställt till den jämförande forskningens förfogande.

G. B.

H. P. HANSEN: *Hedebønder i tre slægtled*. With an English summary. Rosenkilde & Bagger, Köpenhamn 1958. 263 s., ill. Pris d. kr 12:—.

Den främste nu levande kännaren av folklig kultur på Jylland, chefen för det innehållsrika och välordnade museet i Herning H. P. Hansen har

med detta arbete ristat ett äreminne över de strävamma män och kvinnor, som under förra århundradet förvandlade den magra heden till fruktbara åkerfält. Foreningen af Jyske Landboforeninger har haft den kloka tanken att ge förf. uppdraget och har även i en häutig och trevlig form befordrat boken till trycket.

Fastän förf., som han själv säger, lagt huvudvikten på vad som kan belysa kulturhistorien och inte personhistorien, kan läsaren inte undgå att gripas av de många heroiska människoöden; som här skildras. Någon motsvarighet har näppeligen funnits på annat håll i de nordiska länderna — det skulle väl i så fall vara nybyggarna i de svenska och finska lappmarkerna.

Den jylländska hedens uppodling faller till väsentlig del inom en tidsrymd, som kunnat belysas med muntlig tradition, och H. P. Hansens framställning bygger också på hans egna uppteckningar, utförda som det heter i Landboforeningens förord, "igennem snart to Menneskealdre". Främst avse de förhållandena i Hammerums härad, Danmarks till yttinnehållet största, där den lilla staden Herning i våra dagar är huvudorten. Den alldeles övervägande delen av bildmaterialet återger författarens egna instruktiva och talande fotografier.

För den etnologiskt intresserade är boken en guldgruva, fylld som den är med konkreta detaljer om alla sidor av livsföringen i en miljö, där sparsamheten och fattigdomen hjälpte till att bevara gamla kulturelement och stundom att skapa även principiellt intressanta ersättningsformer. Det är naturligt att förf. i detta sammanhang lägger en särskild vikt på skildringen av de förändringar, som rationaliseringen inom jordbruksnäringen och det så småningom stigande väståndet medförde.

Boken är försedd med utförliga och pålitliga register, och på omslagets insida finner man en förteckning över H. P. Hansens tidigare utgivna böcker. Den är imponerande, och var och en som tagit del av en eller flera av dessa fullmatade alster från hans skrifvarstuga fylles av beundran för denna forskargärning, utförd med begränsade resurser och utan åthävor, men av grundläggande betydelse långt utanför hemlandets och Nordens gränser.

G. B.

SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

<i>En bok om Svindersvik</i> av ANDREAS LINDBLOM m. fl.	9:—	<i>Modedräkter 1600—1900</i> av GUNNEL HAZELIUS-BERG	7:—
<i>Tapeter</i> av INGEMAR TUNANDER	9:—	<i>Orgelverken i Västerås stift</i> av JOSEF SJÖGREN	35:—
<i>Mälsåker — ett Tessinslott vid Mälaren</i> av ERIK ANDRÉN	9: 50	<i>Vävskedsmakeri och hornslojd</i> av FOLKE SVEDENFORS	7:—
<i>En bok om Tyresö</i> av A. LINDBLOM, S. WALLIN, S. KARLING, B. BOËTHIUS m. fl.	20:—	<i>Smycken i svensk ägo</i>	24:—
<i>Julita klostrets godspolitik</i> av PER STENSLAND	5:—	<i>Skolseder från Skara</i> av ALLAN NILSSON	5:—
<i>Broderier</i> av ANNA-MAJA NYLÉN	5:—	<i>Årets äring</i> av ALBERT ESKERÖD	15:—
<i>Norrländskt sågverksliv</i> av REINHOLD OLSSON	10:—	<i>Leva i brukssambälle</i> av BJÖRN HALLERDT	12:—
<i>Pataholm</i> av MANNE HOFRÉN	12:—	<i>Urmakare i Sverige</i> av ELIS SIDENBLADH	30:—
<i>Skottsbergsgården i Karlshamn</i> av BENGT BENGTTSSON	9: 50	<i>Stjärnsundsuren</i> av STEN LUNDWALL ..	12:—
<i>Helgerum i Tjust</i> av MANNE HOFRÉN	14:—	<i>Ur och urverk</i> av STEN LUNDWALL	18:—
<i>Flaskor och glas</i> av ELISA STEENBERG	9:—	<i>Rokokomöbler</i> av MARSHALL LAGERQUIST	25:—
<i>Löfholmens Theatersällskap 1828—1830</i> av ARVID BÄCKSTRÖM	15:—	<i>Herremansmöbler</i> av BRYNOLF HELLNER	3:—
<i>Dalmålningarna och deras förlagor</i> av SVANTE SVÄRDSTRÖM	18:—	<i>Allmogemöbler</i> av SIGFRID SVENSSON	3:—
<i>Järnsmidet i Vasatidens dekorativa konst</i> av BRYNOLF HELLNER	20:—	<i>Kistor</i> av GÖSTA VON SCHOULTZ	4:—
<i>Slagan och andra tröskeredskap</i> av DAG TROTZIG	12:—	<i>Svenska vävnadstekniker och mönstertyper</i> av E. VON WALTERSTORFF ...	18:—
<i>Sledges and Wheeled Vehicles</i> av GÖSTA BERG	10:—	<i>Tygtryck i Sverige före 1700</i> av INGERD HENSCHEN	12:—
<i>Rågöborna</i> av PER SÖDERBÄCK	12:—	<i>Folkdräkter</i> av ANNA-MAJA NYLÉN ..	12:—
<i>Gränna</i> av SIGURD WALLIN	10:—	<i>Hallandsgårdar</i> av ALBERT SANDKLEF	28:—
<i>Lapsk kultur vid Stora Luleåvs källsjöar</i> av ERNST MANKER	45:—	<i>Folkligt dräktskick i Vingåker och Österåker</i> av ANNA-MAJA NYLÉN ..	16:—
		<i>Prästgårdsminnen</i> av LARS-GABRIEL ANDERSSON	10:—

Folklig Läkekonst

NORDISKA MUSEET

Pris inbunden 30:—

"Det är en mycket imponerande översikt av den roll som den folkliga läkekonsten har spelat i forna tiders Sverige."

Walter Loewe i Östergötlands Dagblad

*Carl-Herman
Tillhagen*

"Bildmaterialet måste närmast betraktas som fantastiskt."

Gustaf Myhrman i Svenska Dagbladet

"En initierad framställning, dock välbegriplig även för lekmanen, av ett ämne, som hittills ej behandlats på svenska i översiktsform."

Medicinska föreningens tidskrift

"En god tillgång för alla, som intresserar sig för folklore, för primitiva tänkesätt och gemene mans fantasiliv för bara ett par generationer sedan."

Arnold Röring i Norrländska Socialdemokraten

"Man läser med stigande intresse om undergörarna och deras hjälpmedel. Största behållningen ger måhända den uttömmande skildringen av de många olika sjukdomarna (bortåt 130 stycken) och deras botande."

Dala Tidningen

"En även för lekmanen tillgänglig skildring av framför allt vår magiska folkmedicin, sådan den på sina håll tedde sig ännu omkring senaste sekelskiftet."

Borås tidning